

Korai bánat

Beljebb húzódott a verandán; az ereszhez láncolt égdarab egyre tömörebb volt és mogorvább. Kapkodó, sűrű szálú eső kezdett dobolni az ereszcsatorna bádogján. A pecsétetes, elhordott katonakabátot viselő öregember nehézkesen elindult a kő- és tégladarabokból egyenetlenül összecementezett járdán, aztán befordult valami szűk, alagútszerű átjáróba. Néhány pillanat múlva alakja eltűnt benne.

A vörös téglával aláboltozott pincejáróból hideg csap föl; a levegő itt testesebb, mint a kapulépcső alatt, ahová az eső elől szokott beállni. A nyirkosságtól csillogó kövek közt megülő pinceszag behatolt az orrába. Ezt az év bármely időszakában érezni lehetett. A nedvességtől csillámló falak mellett három sorban homokba vermelt zöldegek voltak; kiálló részük még a télen elfagyott a hidegben.

A katonakabát nem tudni, honnan került hozzá. Én csak erre emlékszem, a szemeit, a mozdulatait akaratlanul vele kötöm össze, a testszagú katonakabáttal. Látom ma is, ahogy a padon ült, és hátának egy pontját a kerítésdeszkákhoz támasztotta. A katonakabát túlhangsúlyozta az egyéniségét. A széles karimájú kalap alatt az öregember arca mély ráncokban végződött, tekintetében kíváncsiság tükröződött, az élet mintha még kielégítően működtette volna a szervezetét.

Az emlékezés munkáját nekem lehet csak elvégezni a magam számára. Ezt nem nyomhatom el semmivel magamban, és beletelt kis időbe, míg rájöttem, hogy másokra sem hagyhatom. Hiába voltam még túl kicsi, hatéves, amikor meghalt abban a szobában, ahol akkor éjjel aludtam: meg kellett tanulnom mankók és segédeszközök nélkül felidézni halála körülményeit. Középről éltem át, nem lehettem közömbös iránta, és a saját érzéseim iránt sem. A felelősséget nem háríthattam el semmiféle indokkal; ezt az életepizódot elő kell ásnom a tudat mélyéről, érveltem, ha ahhoz a időhöz kalandoztam el a múltból, és védtelenné váltam az emlékekkel szemben.

A dróthálós nyíláson keresztül kémleltük az eget. Annyit láttunk a világosságból, amennyit a házfalak és a tetők síkjai hagytak meg. Egyetlen fa sem látszott, egyetlen csenevész ág sem, amely odakarcolta volna magát a felhők közé. Az ágak takarásba kerültek, csak a kifakult égbolt szándékait fürkészthettük.

Rejtett érzéseiről sohasem beszélt. Mai eszemmel már másként tudom megragadni a hangulatot. Mintha rád mutatna az életedből ez a korai epizód! – mondtam magamban. Ahogy mutatott is! Fesztelen pompa a szürke és szálkás emlékképek forgatagában. Másnap meghalt. Ő volt az első ember, akit láttam vitatkozni Istennel. Minden halottak halottja, mert nem volt előtte senki más.

Az első temetés is, ahová elvittek, az övé volt.

Az egyik ólmos délutánon kisfiúként azt álmodtam,

hogy a Halál ott ül a kertben a leghatalmasabb diófánkon, melynek óriási lombkoronája alá befért az egész világ. Hálót font, és arra készült, hogy a nyakamba dobja.

Ha gyermekkorból ezt az epizódot később elmesélem valakinek, mindig hozzáfűztem, hogy „azóta nem alszom”. Amikor a forró-szürke kánikulában fölriadtam a lidérces álomból, hangosan sírni kezdtem, de csak később vettem észre, hogy egy szál magam vagyok a házban, és a kertben, sírásom tehát teljesen hiábavaló, mert úgysem hallhatja meg senki.

Abban a szobában voltam, ahol Öregapám meghalt. Onnan vitte ki a temetőbe a halottaskocsi, melynek megmagasított oldalaira ezüstös üveglapokat szereltek. Nagyanyám többször földidézte, hogy hogyan billegett ide-oda a süppedős talajon bevésődött keréknyomokban a sötétbarna, politúrozott koporsó. Zötykölős nesz kísérte a menetet a Katonarét az idő tájt még földes utcáin keresztül a Déli vasút árka fölötti hídig, ahonnan tovább az abroncsok csattogó zaja vitte a koporsót a Hidegházig a téglával és bazaltkockákkal kikövezett úton. Ott a sírásók komótosan fölraotalozták Öregapámat, és a temetési menet addig nem indult el a megásott sírig, amíg az utcabelieket oda nem értek.

1956. július 21-én anyámhoz Katonarétről bábát hívtak, mert nem ment be a kórházba, fájdalmai pedig figyelmeztették a nagyszüleimet, hogy hamarosan megindul a szülés.

Kanizsán jobbra lejtősek az utcák, itt-ott kis kanyargós házsorok szorultak a dombok vágataiba, mint az összetöpörödött Rácvárosban, ahol félszázadosnál is öregebb házak gubbasztottak egymás mellett, és tűntek el az ereszkedő dombok mélyén a tekintetek elől. Mi a város keleti részén laktunk, és bárhová indultunk hazulról, lejtett az út előttünk. A belváros, a voltaképpeni történelmi városmag, a Felsőtemplomtól a Főtérig tartó három-négyemeletes utcator, szintén dőlésben található. Azt a tompa mélyedést még csak völgynek se lehet nevezni, ahol a Fő utca medre húzódik, és ahol az északi és déli, illetőleg a nyugati és keleti sugárutak egy pontban metszik egymást; a szelíd ereszkedők egyszerűen úgy folynak egymásba, ahogy a természetben folynak a folyók. Mi magunk sem házak fölé magasodó dombtetőn laktunk, pláne nem hegyen, hanem egy szelíd és kellőképpen kiszélesedő emelkedőn a kaposvári és a balatoni országút közötti háromszögben, melynek távolra eső szarát a Dózsa-laktanya és a Szabadhegy szegélyezte.

1968 nyara volt.

Különös körülmények között telt az idő, a feszültség tapintható volt a városban. A forró levegő megkötötte a nappalokat és az éjszakákat, szinte légszomj fojtogatott mindenkit. A gondolatokba azonban nem a kivételesen hosszú kánikula nyomasztó hatása furakodott be, hanem

a katonaság készülődése a laktanyákban. A szocialista országok pártvezetői szinte megállás nélkül tárgyaltak a csehszlovákiai helyzetről. A dolog kimenetelét illetően senkinek nem voltak illúziói a városban, nem hízelgett egyetlen érdekelt sem magának azzal, hogy a laktanyákból majd szépen szétszédnek a tartalékosok, és ki-ki visszatér oda, ahonnan jött. A bátyám sorkatona volt, a történelem könyvnyű prédeja pár száz méterre tőlünk a Dózsa-laktanyában. Ez a múlt században épült hatalmas kaszárnya a város keleti szélén terült el, közel a balatoni múúthoz; a kertek végétől búzatábla hullámszórt a szögesdróttal megmagasított téglafalakig. Távobbb tőle már a várost övező dombok húzódtak szanaszét. A lankák Sánc felőli részen szegélyezték ezt a katonai tábornokot, ahol a Varsói Szerződés első lépcsős alakulata állomásozott. Kanizsa volt a nyugati határszél egyik legnagyobb helyőrsége a hidegháború idején. Aztán augusztus huszonegyedikén robbant a bomba, győzelmi ünnepet ülhetek a tábornokok Moszkvában, a kanizsai hadosztály pedig Parassapusztánál átlépte a szlovák határt az internacionalista segítségnyújtás jegyében.

Egy gyermekkori kép a felnőttnek mit ér meg?

Mit adna érte későbbi, lassan olvadó életéből?

Tárgyilagosan nehéz rá felelni. A múlt megváltoztathatatlan és örök. A gyermekkoruk puha melege van, amelyben a mesék valósága egyenrangú a valóság valóságával. Természetes módon kapcsolódik a fantázia az élethez.

Erdő mélyén zizegő őzek szaladgáltak a csillár alatt. Ma is látom őket. Belső világomhoz tartozik ez az epizód, utólag is föltár olyan vonzalmakat, amelyek lehetősége idősebb fejjel megragadhatatlannak látszik. Érzékszerveim tárolják még a gyermekkori gyantaszagot, amely az utca felőli kis kertecskéből a nagyszobába áradt.

A fák árnyékainak között fenyőillat töltötte meg gyan-taszaggal.

A fenyők tűlevelei!

A fenyők élfényei!

Az épületek elé ültetett, kecsesen magasba törő fenyőfák, a szemnek szép tujabokrok számomra azóta is megsejtetnek valamit azok lelkiállapotából, akik odaültették őket. Amikor esőbe hajlott a délután, vagy vihar dúlta fel az éjszaka nyugalma, a neszeket és hangokat megsokszorozta a kert láthatatlan élővilága. Érzéseink azokéhoz estek közel, akiket a természet színes világa ámulatba ejtett, és saját környezetük részeként fogadták el.

Érthető hát, hogy nem kívülről néztünk az évszakokra; mindegyikben megpróbáltunk egyensúlyt találni lelki alkatunk és a természet rajzása között. Télen a határt övező hegyhátakról lezúduló nyers szél – amely többnyire hódarát hozott magával – könnyedén elbánt a város szél-ső házaival, a kerítések meghajoltak a hatalmas lökésektől, a szigetelés nélküli megkajszult ablakok rései beeresztették a hideg levegőt. A tél mégsem volt félelmetes számunkra, hiába okozott több kellemetlenséget, mint a töb-

bi évszak együttvéve. Sem a jegesre fagyott udvari csap, sem a rácsszerű csupaszodott bodzabokor, sem a virág-ágyások kifehéredett göröngyei – az utcai ablak alatt, ahol fenyőfák ágaskodtak – nem okoztak nekünk gondot. Elfogadtuk, hogy a tél ilyen, és engedelmeskedtünk a törvényszerűségeinek.

A kert végében az egyhangú és távolba vesző köd alatt, mint egy vízfestékkel megfuttatott rajzlapon, laposan nyújtózkodott el a mező, a vastag hó alatt aludta álmát, akár-csak a gaz- és gyomverte bombatölcsér mélyén a halott katonák.

Gyermekkoromban a történelem rendbontása minduntalan hatalmába kerítette azokat, akik átvészelték a szörnyű bombázásokat. Közel volt még a háború, az emberek nem tudtak eltávolodni az emlékétől, és nem is igen tudták mivel megfékezni azokat: az újságok rendre beszámoltak szerencsétlenségekről, melyeket a gyilkolás itt maradt vészterhes nyomai, föl nem robbant lőszerrek okoztak, sokszor végzetes eredménnyel.

Ott kísértett a múlt sötét árnya a mezőn, a kertekben, a házak golyóütötte falain és a lelkekben.

A bombatölcsérről a háború emléke borzongatóan volt jelen családjunk életében is, és megzavarta a jelent.

Az utcabeli gyerekeknek azonban a világ rejtelmes csodáját ígérte, amelyet a szülői tiltás még csak fölerősített bennünk: a bombatölcsér titokzatos homályában bogáncs hömpölygött vörös csomókban, a háztartásokból kiselejtezt, penészes, kilyukadt edényeken néha megvillant egy-egy fénynyaláb, mely átfürödött a vadszeder bozontos ágain; amikor leereszkedtünk a két-három méteres mélység aljára, lábszárainkat nyirkos növények ölelték körül, az üvegcserepek pedig nemegyszer véresre vagdoszták a talpukat. A sebesüléseket nem tudtuk eltitkolni, úgyhogy alaposan megszidták otthon értük.

Aztán a békeidő lassan beteljesítette az akaratát, a csúf kráter elfogyott, és lapos mélyedéssé vált, gödörré. Az oltott mész maradékával világító kis négyszöget is gödörnek hívtuk otthon a kertben, amelyet olyan közel ástott Öregapám a szilvafához, hogy a lehulló szilvák belekocsonyásodtak az alján fölgyült masszába.

Nem maradhattam közönyös gyermekkorom háborús sebei iránt. És ez nemcsak a saját, velem született érzékenységem múlt, hanem az akkori világén.

1987-ben kiadós éjszakai havazás után szinte tökéletes fehérség fogadott fönt Északon, Jurnalában. A laposan szétterülő üdülővárosban már olvadt, mint az az elkésett havazásoknál szokásos. A Rigai-öböl partján március közepén is megőrzi varázsát a hideg évszak. Nem hinném, hogy sokkal súlyosabb és teltebb képet mutatna a tenger környéke tél derekán; most is megvolt a hó tartóssága, legfeljebb azt gondolom, hogy januárban keményebb szél csapkodja a parti fákat és bokrokat a befagyott tenger felől; a házak ablakai pedig észrevétlenebbül kapcsolódtak össze a jégablak tükörfelületével. Minden olyan végtelenül egyszerűnek és természetesnek hatott.

Odaadtam magam a látványnak, de a teljes belefeledkezésre csak pillanatokig voltam képes.

Utazás közben a legváratlanabb helyzetekben hátrálok vissza a saját időmbe, ahogy más is megteremti a kapcsolatot otthonhagyott múltjának cserepeivel. Jurnalában sem történt másként, és az érzéseim valahogy összekötődtek a zalai telekkel.

Kanizsán a tél decembertől február végéig tartott, de néha a befagyott tócsák celofános közönye átnyúlt márciusba. Anyám születésnapján, Miklós napján még üresen és alacsonyan szállt az ég, mert a fényviszonyokat előnytelenül befolyásolta a hó hiánya. A koravén télies szürkületet aztán egy vasúti menetrend pontosságával változtatta meg az első hóesés, mindjárt vattás fehérségbe öltöztetve a tájat. A város és a környező mezők szinte belesüppedtek a hóba Karácsony táján. Szép volt benne az, ahogyan fölszikkasztott a tündöklő fehérség, és egy gyémántpenge élességével járta át testünket a hideg, mégse fáztunk.

Csontjainkat nem reszelte élesre a szél, és nem szaggatta meg érzéseinket erőfölényével.

A zalai hegyhátakon hamar megtapadt a hó, és tisztaságából a város falai közé is jutott.

A vastag hóban minden tiszta volt; Andersen meséjéből a féllábú ólomkatonával megbeszéltem az előnyomulás részleteit: a pókokat a bombatölcsér felé szorítjuk.

A bolgárok maguk előtt tolták a németeket, a város határába ért a front. A légteret amerikai bombázók lepték el. A Sétakert mellett a mélyvasútban szanaszét szétroncsolt testű katonák feküdtek, a bombázás kilyukasztotta a földet.

Madártávlatból alvadtvér-foltok.

Anyám lehántolt diófakéregből készített babával játszhatott; a furcsa faragvány egyik karja hiányzik, a furat körül a barna karika háborús égésnyom is lehetne. Öregapám alkonyatkor a vészjóslóan csendes város külső háza-ihoz lopózik, hogy az épen maradt pajták fejéséből tejet hozzon. Néha egész éjszaka elmarad az igazoltatások miatt. A zománcos kék kanna, mely a családi önfeláldozás mementója, sokáig megvolt a padlásfölgárat mögötti stelázsin.

Ha óvatlan vagyok, olyan érzés költözik belém, mint a háborús filmek alatt szokott.

A betemetett bombatölcsér akkor jutott újból az eszembe, amikor valamelyik kora őszi este furcsa neszekre lettem figyelmes a kertből. Egyetemista voltam már, félszeg és könnyen zavarba ejthető gólya; ritkán jártam haza, pedig sokszor rámtört a honvágy a gyermekkori ház után, mely azt a világot jelenítette meg, amelyhez tudtam, hogy nem lesz többé visszatérés. Tudtam, hogy életem a nagyváros falai közé préselődik mindörökké, mert az a hely, ahol elférnek majd, Kanizsán nekem nem bizonyulna elégségesnek. Akkor még azt gondoltam, hogy egy olyan kisváros, mint Kanizsa az utamban áll, keresz-

tezi a lehetőségeimet, és eltorlaszolja az érvényesülés kapuját előttem.

Az ablakhoz léptem és vártam, hogy szemem kirajzolja a sötétből a fák körvonalait, a kerítés négyszögét.

Amikor még hazajártam, megpróbáltam apró, addig ismeretlen, rejtőzködő momentumokat fölfedezni a gyermekkorból. Belekapaszkodtam ebbe a gondolatomba, igyekeztem találni valami olyat, melyet addig elrejtett előlem a világ. Egy pontot, amely fölkelte a kíváncsiságot, ismét működtetni kezdi az otthoni ösztöneimet. A fákat kezdtem el figyelni. Ha úgy alakul a sorsom, hogy életem minden reggelén a kerttel ébredek föl, a fákról legfeljebb akkor vettem volna tudomást, amikor az évszakok lassan cserélődni kezdenek. A kert az elmúlás ellenében élt, minden pillanatot kihasználta, még a kesernyés avarszagot árasztó novemberi párát is. Májusban többnyire az volt az érzésünk, hogy a habzó cseresznyefák alatt mintha olvadó cukorhegy belsejében járnánk, Karácsonykor meg mintha Krisztus töviskoronája szurkálta volna a csöndeséget színelő égboltot fölöttünk. A mi fáink úgy forogtak az évszakok változásaival ott körbe-körbe, mint valami ringlispil.

Röpködtek, és szinte sohasem maradtak vesztég.

Ennyi szépség és mélabú elegendő lehet egy életen keresztül, mondtuk magunknak egymást biztatva, és vigasszal szolgálva az élet szomorúságaival szemben. Mert a szépség az öröm forrása volt, és amikor szépnek éreztük az életet, nem szorultunk egymás gyámolítására, így nem is került szóba közöttünk.

Amikor véglegessé vált, hogy elkerülök Kanizsáról, és gyerekes odaadással igyekeztem berendezni kezdődő pesti életemet, gondolatban sokáig kijártam még a kert hatalmas fái alá: a szürkületbe belelobbantak az utcai lámpák, vascilinderük alól fényes hátú bogarak pattogtak szanaszét, mint izzó platniról tűzgömböcskék. A lámpa kátrányoszlopa meghajolt a fák előtt, egészen a kerítés kiszögelléséig elér. Egy vékony csíkot belevésett a földbe, az olyan volt, mint az ezüstszál.

Ezt az idillt csak a kanizsai Sétakert varázsa közelítette meg.

Évszázados jegenyéi, óriás gesztenyefái, a mélyvasút peremén megkapaszkodott nyárfái hatalmas árnyékot vetettek tavasztól ősziig a dús aljnövényzetre, a különös virágszínekben pompázó embernagyságú bokrokra, a hullámosan össze-vissza futó vadrózsatóvekre, melyek saját örömeikre szaporodtak és terebélyesedtek, néhány helyütt már áthatolhatatlan sövényt képezve a gyalogutak kitaposott szegélye mentén. A Sétakertet átszelő kikövezett út szabálytalanul kiszélesedő és elkeskenyedő csíkja mellett néhol egy-egy kőbástya maradványa állt a régi időkől, háborús lövésnyomokkal, omlatagon; mohos tetejükön kósások torzói málladoztak az állandóan árnyékos levegőben, távolabb a kilyukadt vasfedelű pihenők nyújtózkodtak a kéesszürke fényben, melyeket az első világháború előtt állítottak szorgos városvédők, és azoknak a békeidőknek a hangulatát idézték föl, mint a Városi Könyvtár eme-

leti olvasójában csöndes órákon lapozgatott albumképek kisiskolásként.

A Sétakertben Öregapám friss sírjához menet Nagyanyám átfogta a vállamat, amikor megpihentünk az egyik padnál.

A levegő poros volt, júliusi forróság töltötte meg a parkot, néha egy-egy fénysugár áttörte a lombokat, és a könnyű szél-től meglibbentek fölöttünk a levelek.

Hatévesen a júliusi kék Ég a mi kertünkben úgy vakított, mint a tűző Napon felejtett tükördarab: élessége szinte elviselhetetlen volt, égetett mindent, amit elért. A diófák terjengős lombkoronáján átsütött az Ég, a forróság behatolt a levelek gyöngye erecskéibe, mintha mindegyiken külön is izzó fémszálat fűzne keresztül.

A drótkerítésen fonnyadt növények lógtak összehengeredve.

A levegőben megremegetek a tárgyak, mintha valaki néhány centire megemelt volna mindent a kertben. A légszomjas növények csak éjszakára tértek magukhoz.

Ez gyermekkorod bűvös kertje, elevenen őrizd meg. Kis tisztás, hullámzó Ég, paskoló napfény. A napfény a lombok végtelen susogásával vágat az arcodon. Az ujjnyi repedések a kiszikkadt talajon a Föld titkos redői. És a fű a legzöldebb fű a világon.

A fű legzöldje!

Fölpúposodó mohacsomók a talpad alatt.

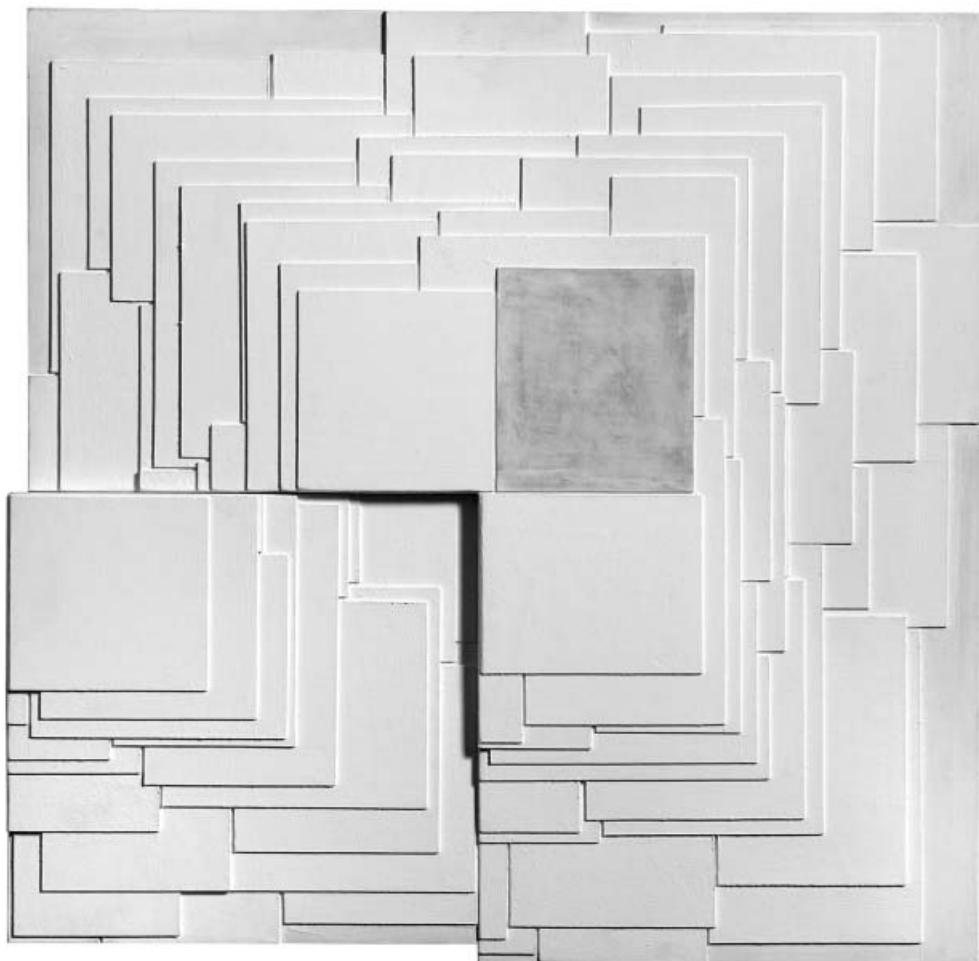
És a talpad alatt a halott katonák.

Szívükből nő ki a fű, a fű legzöldje.

A bombatölcsért az amerikaiak hagyták maguk után a kertben. Elborzadok a képzelt halottak látványától.

A repülő ütötte lyuk: fölfelé fordított lámpaernyő.

Tekintettedben a jeltelen temető.
Kiszáradt meszes gödör –
kocsonyás alján a szilvaszemek
elveszített könnyecseppek

Csak jóval besötétedés után merészkedtek ki a szétroncsolt holttestekhez. Utólagos becsléssel sem sikerült az áldozatok számára következtetni: a föld teleitta magát vérrrel. Könnyű tavaszelő volt, a város szélső házainál időzött a front. A németeknek aztán befellegzett, de hosszú időbe telt, amíg a durván összeszegezett ablaktáblákat a városi házakról leszerelték. Öregapám később azt mondta: nem elhatározás kérdése volt ez, hanem a félelemé. A béke idilljét ezerszám megcsúfolta a valóság képe.

Öregapám hatéves koromban meghalt. Egy korai hajnalon történt, hirtelen. Mellőlem emelték ki az ágyból: szívtrombózis érte. Lovak vontatta halottaskocsi vitte a temetőbe. Akkoriban ez volt még a szokás Kanizsán. Sütött a nap, ebédidő volt, kiálltak a kapuk elé az emberek.

Vidéken a koradélutáni órákban temetnek.

A tavasz gyors elhatározással érkezett meg, átmenet nélkül, varázsszavára elemi erővel támadt föl a természet, minden adottságát latba vetve föléledt a világ: előbb az aranyeső kezdett kivirágozni, aztán merész elrendezéssel az orgonafejek ráfeküdtek az Ég vánkosára. Májusban már zöld festék eredt a kerítés mögül a kert nyomába, és az Égről futott le az orgonák lilája.

A fekete kabátos nő

A házak kezdtek hasonlítani az emberekre. Néhányat kerítéssel, portással, kamerával óvtak, lépcsőházaik frissen mosva csillogtak, de a legtöbbnek megszurkült a kosztól a fala, az erkélyek aljáról omlott a vakolat, szakadt függönyök takarták el az ablakokon túli világot.

Reggelente felsöpörték a járdákat, de estére újra kutyapiszok és galambürülék borította. Az állatok nem válogattak.

A fekete kabátos nőt mindenki ismerte a környéken, pedig csak néhány hónapja költözött az egyik újonnan épített házba. Annyit tudtak róla, hogy meghalt a férje, és egyedül él. Bár egyszerű, hétköznapi özvegynek látszott, különleges képességekkel rendelkezett. Néhány itt töltött nap után már régi ismerősként beszélgetett Rózsival és lányával, akik házuk kapualjában szabotéri üzletet alakítottak ki, és az árákon, valamint köszönömön kívül soha, semmit sem mondtak senkinek.

Hokedliken, lavórokban heverték az apró tárgyak. Lassan, módszeresen adták el lakásuk díszeit. A herendi figurákkal kezdték, aztán a nagymamától örökölt horgolt csipketerítők következtek. Az angolul karattyoló külföldi turisták is megálltak, azt hitték, valamiféle bolhapiacot járnak. Imádták a kis libapásztorlányt, a balett-táncost, a huszárt és a régi készletből megmaradt csészeket, tálakat. Némelyiken hajszárpédés vonult végig. Érdekes, hogy ezeket szerették a legjobban. Forgatták, nézegették, ujjukat végighúzták a halvány, barnás vonalon, mintha rég látott kedves ismerősük tenyerének barázdáit tanulmányoznák.

Egy szürke, mogorva reggelen, amilyennel csak nagyvárosban találkozik az ember, Rózsiék szőnyegetek terítették a járdára. Sokan megálltak, a fejüket csóválták, kandi-kamerát, vagy valami eszetlen tréfát gyanítottak, mások meg öntudatosan sétáltak végig mocskos cipőjükkel a mintákon, mintha egyenesen nekik terítették volna le a szőnyeget. Nem zavarta sem az anyát, sem a lányát, ha az eső vagy egy hatalmas tócsa áztatta a színes tevéket, virágokat, madarakat. Eszükbe se jutott összezsavarni, és védelmet keresni számukra. Angolok, németek, franciák toporogtak, kézzel, lábbal mutogattak, de Rózsi és lánya egykedvűen álltak, nem értettek egy kukkot sem. Talán szidalmak lehettek ezek a karattyolások a hanglejtésből és a kézmozdulatokból ítélve. Honnan tudhatták volna, hogy anya és lánya már szinte üres falak között élnek, és ezzel együtt belőlük is eltávozik az a különleges képesség, amivel örülni lehet egy szép tárgynak. Napjaik nagy részét lent az utcán töltötték. A rendőrök nem kértek engedélyt tőlük, a kerületi önkormányzattól sem kérdezősködött senki, pedig a hivatal ablakaiból pontosan lehetett látni a pénzek és tárgyak cseréjét.

A fekete kabátos nő mindig hosszan beszélgetett velük, senki sem értette, miért éppen ez a nemrég ideköltözött idegen az, aki anya és lánya szigorú némaságát újra és újra meg tudja törni. Vásárolt ezt-azt, apróságokat, nem kérdezte, mégis elmondták, semmilyen jövedelmük sincs, ha mindent eladnak, akkor biztosan az utcára kerülnek. Hiába jönnek a csekkok, felbontatlanul hevernek majd, ők meg várhatják a kilakoltatást. Arcukon egyetlen pici rándulást sem lehetett észrevenni. Így aztán a fekete kabátos nő semmilyen formában sem tudta kimutatni, hogy együtt érez velük, vett hát megint egy olyan horgolt terítőt, amelyből már számtalan sorakozott egy adidasos cipősdobozban.

A fekete kabátos nő minden reggel kiszámolta a feleslegesnek ítélt pénzt, majd borítékokba csoportosította. Elővette jegyzetfüzetét. Vonalak, pontok, számok és betűk alkottak térképhez hasonló alakzatot. Nevek és különféle ételek álltak egy-egy pontnál.

A mások számára értelmezhetetlen füzet pontos szociológiai felmérést rejtett. Hány hajléktalan húzódik meg a környéken, hol, kinek, melyik nap visz ételt, ki mit szeret, milyen betegségtől szenved, van-e meleg takarója. Az éttermekből, büfékből, pékségekből összeszedte a maradékot, külön zacskókba, dobozokba csomagolta, és elindult szokásos körútjára. Mindenütt várták, megköszönték az ételt, néhány szót is váltottak vele, pedig eleinte elfordultak tőle, olyan is akadt, aki a szemé láttára tüntetően a szemébe hajította a neki szánt dobozt. Rózsiék mindenevők voltak, ők a kapujuk mellett lévő zöldségestől és a szembeni étteremből is kaptak maradékokat. Fel is szedtek magukra néhány kilót, így a telet már kigömbölyödve várták, mint ahogy az állatok is vastagabb szőrt növesztenek a hidegre készülve.

Az utcában elterjedt a híre, hogy a fekete kabátos biztosan valami szociális munkás. Csak azon csodálkoztak, hogy eddig miért nem tette a dolgát. Egyszer látták, amint bement a polgármesteri hivatalba. Ezután egyre-másra állították meg az utcán, segély, munka, lakás után érdeklődtek. Mikor széttárta a karját, ő sajnos nem tud segíteni, dühösen vitatkoztak vele, volt, aki arcon is vágta. Honnan tudhatták volna, mennyire gyűlöli a hivatalokat egy réges-régi történet miatt, ami álmaiban most is kínozza. Izzadtan, fáradtan, megalázottan ébred olyankor, szeretné elfelejteni a férfit, aki hatalmánál fogva azt hitte, mindent megkaphat, őt is. Így hát napokig gyűjtötte az erőt, hogy felkeresse a polgármestert. Hiába fogalmazott értelmesen, hiába hívta szokásos körútjára az öltönyös férfit, hiába magyarázott, könyörgött. A külön-külön határozott jelentéssel bíró szavak érthetetlen mondatokká váltak, és mint egy megzabolázhatatlanul áradó folyó hullámai fájdalmat okoztak fülében, agyában. A habzó, tátogó száj átváltozott azzá a gyűlölt férfivá, akitől nem tudott szabadulni álmaiban. Váratlanul kezdett el sírni, majd ordítani. Ajtók nyíltak, berohantak a biztonsági emberek, egyszerre ketten ugrottak rá, leteperték, hátrakulcsolták a kezét. Ő meg csak ordított, egyre vesztetebben, egyre érthetlenebbül!

Hiába várták az aluljárókban, utcasarkon a szokásos ételcsomagot, Rózsi meg a napi csipkevásárlást, a fekete kabátos nő eltűnt. Senki sem tudta, mi lett vele. Rózsiék minden fekete kabátban a nőt keresték. A csalódás egyre zavarodottabbá tette őket, majd önmaguk számára is érthetlenné tűnt, amikor besétáltak a kapualjikkal szembeni félelmetes épületbe a szociális munkás után érdeklődni. Bevezették őket egy szobába, sáros cipőjük nyomot hagyott a fényes parkettán, szekrények, íróasztalok sorakoztak egymás mellett, férfiak és nők ültek számítógépeik előtt, de nem volt ott, akit kerestek. Senki sem ismer-te, senki sem látta, vagy nem akartak rá emlékezni. Olyan váratlanul tűnt el a környékről, mint ahogy megérkezett.

Rózsi soha életében nem járt még színházban. A kapualjjal szembeni étterem egyik pincére ajándékozta meg őket két jeggyel, aki csak mosolygott, ahogy azok ketten csodálkozva forgatták a kis papírdarabokat. Lányával elmentek az uszodába, náluk nem volt melegvíz, régóta ide jártak tisztálkodni. A színházra, mint elérhetetlen varázslatra gondoltak, ahol olyan dolgok történnek, amik a valóságban nem. Talán még a vágyakat is teljesíteni tudják. Talán ott újra tudnak majd sírni, nevetni. Otthon aztán kinyitották a szekrényt, de legnagyobb megdöbbenésükre nem találtak az alkalomhoz illő ruhát. Nagy könyörgés után kaptak angol importból származó szoknyát, blúzt, cipőt, kabátot, de meg kellett fogadniuk, hogy másnap már a nyitásra visszahozzák. Zálogul otthagytak néhány herendi szobrocskát azok közül, amik még megmaradtak. Megnyugodva nézték magukat a kirakatban, rendesen felkészültek a nagy eseményre, semmiben sem különböztek a többi utcán járkáló embertől. Majd újra izgatottság szállta meg őket. Rohantak, nehogy elkéssenek.

Már közel jártak a színházhoz, amikor az egyik ház sarkánál meglátták a fekete kabátos nőt. Egy kartonpapíron ült. Arca sápadt, szemei merevek, szája egyfolytában járt, valamit motyogott. Közelebb hajoltak. Régi ismerősként köszöntötték, de nem kaptak választ, az csak rendíthetetlenül, üveges szemmel mondta az érthetetlen mondatokat. Úgy tűnt, attól fél, ha abbahagyja, menten életét veszti. Mintha régi, megsárgult, ám mások számára láthatatlan könyvből olvasna, amelynek lapjain pici vörös foltok hevernek szétszóródva, vagy egy sok-sok évvel ezelőtt megtanult színdarab szerepét ismételné folyton!

Megszólították, nem válaszolt. Megfogták a kezét. Elengedték. Tehetetlenül hullott az ölébe. Akkor vették észre, hogy körülötte színes rajzok meg különféle mázsolmányok hevernek, és hirtelen meglátták a csipkéket. Hatalmas fekete vászonra varrták őket, és egy nőalakot formáztak. Csak bámulták a vakítóan fehér csipkenőt, a teste nagyobbakból, a haja, arca, kisebbekből állt. Jól mutatott a feketén a fehér.

A mázsolmányok és a csipkenő mellett gyertyák égtek, egy cipősdobozban aprópénz hevert.

Rózsi szemét elhomályosította a felismerés, hogy semmit sem tud beledobni. Gyorsan továbbmentek, de vissza-visszafordultak. Amikor elérték a következő sarkot, utoljára még visszaneztek a fekete kabátosra meg a csipkenőre.

Majdnem elkéstek a színházból, de Rózsiék arca meg sem rezzen, amikor a jegykezelő rosszállón csóválta fejét. Máskor tessék időben elindulni, oktatta ki őket. A nagy várakozás csenddé olvadt bennük, így foglalták el helyüket.

Az előadást nem tudták élvezni, és már azt sem gondolták, hogy a vágyaik teljesülhetnek itt. Egyre csak a fekete kabátos motyogását hallották, amint egy végtelen hosszú, mások számára érthetetlen monológot mond, ami elnyomja a színészek hangját. Maguk előtt látták a csipkenőt, ruhája szebb és tisztább volt, mint a színpadon tátogó színésznőké.

A hallgatás és felelősségvállalás természetéről a népmesében

1.

Marie-Louise Tenèze, a neves francia mesekutató egy szemináriumi előadása összegzéseként azt javasolja¹, hogy a két nagy vizsgálati módszert: a történelmi-földrajzi és a strukturális kutatást össze kell egyeztetni *jó néhány régió meséiben és meséi által megjelenített „változatok” tanulmányozása révén.* (E javaslat háttérében részben az Aarne-Thomson mesekatalógusból kimaradt, s az elmúlt évtizedekben felgyűjtött nagyszámú kelet- és dél-európai meseváltozatok besorol(hat)atlansága; részben az egymásnak feszülő szellemi erők, nemzeti mesekutatók összebékítésére való igényeket tapintható ki.) A francia szövegben *l'étude des choix* kifejezés szerepel; a magam részéről meggyőződéssel állítom, hogy egy szójátékkal a jövőbeli kutatás egy másfajta irányultságának a lényegére lehet rátapintani. Ha a *choix* (változatok) kifejezést felcseréljük *l'étude des voix*-val (magyarán: a *hangok* tanulmányozásával), inkább visszakanyarodunk a mese, a mesélés, a mesemondás forrásához, hogy tudniillik a mese elmondott/elmesélt történet, illetéknéppen alapvetően kommunikációs szituáció (interakció) a mondó és hallgatósága között. (Megjegyzem, a napvilágot látott mesegyűjtemények olvasása és értelmezése e tekintetben ugyanezt az alapállást feltételezi a részünkről.)

Egyébként a változatok történelmi-földrajzi szempontból történő összevetése és strukturális elemzése (mely eljárások nem nélkülöznek bizonyos fokú pozitívista szemléletet) bárhány tetszetős modell létrehozása után sem visz közelebb a mese „lényegéhez”. Épp ezt tudatosítandó nem árt emlékezetünkbe idézni Honti máig kísértő aggályait:

(...) láttuk azt, hogy a mese az elmondott és meghallgatott variáns alakjában jelenik meg a világban, és hogy a variánsok sokfélesége mögött a típus létezését kell feltételeznünk mint a variánsok sokféleségét összetartó elképzelt egységes létezőt. Ez az egységes létező azonban csak a tudomány elgondolásában szerepel, a valóságban nincs más, mint a mese egy-

mástól független és véletlen körülmények folytán bekövetkező *megjelenítései*: az egyes elmesélések.²

Egy másik mesekutató, a huszadik század elején, a folklórszövegekhez elsősorban lélektani szempontból közelítő Róheim Géza, a világ mítosz- és mesekincsének bőséges anyagát tanulmányozva, igen korán felveti, hogy az egyes népek szavai/kifejezései (hiedelemvilága) és tettei (viselkedésmódja) közt szoros összefüggés van. *A varázserő fogalmának eredete*³ kötetben a jelbeszéd és utánzás vizsgálatok a következőket ajánlja megfontolásra:

(...) a rontás lényege talán nem is annyira maga a cselekedet, mint az akarat, szándék kívánság? (...) A kívánságnak meg kell nyilvánulnia. Nyilvánulhat két módon, szóval vagy tettel (...) A tett, mihelyt a nyelv létrejött, nem marad szó nélkül, a szót demonstráció kíséri.⁴

Helyben is volnánk: *tett* és *szó* a kommunikáció két formája, a mesehős mindenkori megnyilvánulási módja. Bizton állíthatjuk, nincs a mese narratívának olyan eleme, amely ne e kettő valamelyikének vagy szerves összefonódásának aspektusából volna értelmezhető, miként Lévinas fogalmaz: „*a megjelenítés nem egy magányos tekintet, hanem a nyelv műve*”.⁵ A tett és a nyelv éppúgy egymással való kapcsolatában válik értelmezhetővé, akár a sötétség és fény, a csönd és beszéd, amire Lévinas számos írásában pontosan rámutatott. „A fény a sötétség elűzésével éri el, hogy a dolog előtűnjön, kiüresíti a teret”⁶, vagy az interakcióban résztvevőkre utalva:

„A nyelv elkülönült viszonyulók közti kapcsolat. Természetesen egyikük számára a másik megjelenhet témaként, ám a másik jelenléte nem merül ki téma voltában. A másikra mint témára irányuló beszéd tartalmazni látszik a másikat. Azonban e beszéd már egy olyan másiknak mondatik, aki mint beszélgetőtárs kilépett a témából, mely magába foglalta,

¹ *Introduction à l'étude de la littérature orale: le conte.* (...) „Nous essaierons ici, en conclusion, de prolonger brièvement ces réflexions. Elles suggèrent d'abord qu'il est un domaine où les deux approches, historico-géographique et de recherche des structures, doivent se conjuguer: l'étude des „choix” réalisés dans et par les contes d'une certaine région.”

² Honti: *A mese világa.* Budapest, Magvető, 1962, 95. Honti okkal-joggal int bennünket óvatosságra a mesetípusok „rokonságáról” való beszéd kapcsán; s nem véletlenül hangsúlyozza, hogy „[A] hagyományozás folyamatában lélektől lélekig közvetlen az út, nincs halott közvetítő elem közbeiktatva. Ezért minden új megjelenítése a hagyomány anyagának, tehát a mese minden új elmesélése tulajdonképpen új alkotás, mert a reprodukálás több, mint a pusztá megismétlése az emlékezetben felraktározott anyagnak” (96).

³ Róheim Géza: *A varázserő fogalmának eredete.* Budapest, Posner Károly Lajos és fia, 1914, 49.

⁴ Uo. 49–51.

⁵ Emmanuel Lévinas: *Teljesség és végtelen* (ford. Tarnay László). Pécs, Jelenkor, 1999, 157. „Elles étaient aussi dirigées par l'idée que la représentation n'est pas une oeuvre du regard tout seul, mais du langage.” In: *Totalité et infini* (eredeti kiad.: Nijhoff, Kluwer Académic, 1971), Paris, Éd. 081987, 206. (a továbbiakban: TI).

⁶ Ua. „Fényre van szükség ahhoz, hogy a fény látható legyen.” Uo. 159. Il faut une lumière pour voir la lumière. TI. 209.

és elkerülhetetlenül a mondott mögött bukkan fel. A féltve őrzött csend is a szót mondja ki, és annak súlyosságában a Másik kibúvása érhető tetten.”⁷

A mesében egymásnak megnyilvánulók elvarázsolt-ságukban, másságukban, bűnösségükben, maszk mögé rejtettségekben és megmutatott arcukban; ott- és éppügy-létükben és eljövendő sorsuk ígéletében; csöndbe burkolózva és (Lévinas fogalmát használva) feleletigényüket kimutatva; egymásnak mondott esküjük/ígéletük és átokmondásaik révén; felszólíttóságuk és feladat-végrehajtásuk közben jelennek meg a narratívában. Miként axiómának tartjuk azt a kommunikációs tételt, hogy nem lehet nem kommunikálni –, a mesehősök, az Én és a Másik (vagy Mások) legyenek/kerüljenek bármilyen szituációba, „jel”-beszédük által tárják föl magukat a másik előtt/száma. Ez gyakorta félreértelmezések sor(ozat)án keresztül juttatja őket az eredeti vagy kezdeti bűn-megnyilvánulás megértéséhez, az átokjelenség feloldásához: a másiknak kinyilvánított szeretet, a másikért vállalt s mindhalálig tartó felelősség tudatosítása révén.

Úgy vélem, elsősorban nem az univerzális motívumok és a regionális szimbólumok dekódolása vezet el bennünket a mesehősök sorsértelmezéséhez (még ha a jelentőségük tagadhatatlan is a népléktan aspektusából); még csak nem is a hősök archetípusainak meghatározása és különböző mitológémmákkal történő összevetése révén tapinthatjuk ki eljövendő-létükért folytatott küzdelmük értelmét.⁸ Sokkal inkább a *meseszituáció* (melyet a mondó rögtön a mesemenet elején a lét-gond és kizökkentség felvázolásával megteremt) és a lét-gondot feloldó feladat hős általi megértése, s ennek tükrében a hős egzisztenciakarakterének megragadása (értése) kínál számunkra kiindulási pontot az értelmezési eljárásához.⁹ A mesemondó által konstituált meseszituáció alapvetően meghatározza a hős világban létét, vagy oda el- és visszaérkezését, a környezetét megjelenítő közösség létmódját és a sajátos körülményeit (szegénység, elátkozottság, árvaság, kiszolgáltatottság stb.). A mesemenet pedig azzal veszi kezdetét, hogy a hős saját maga számára igyekszik feltárni a részben látható és rejtettségben lévő létet. Ebben a feltárásban, többnyire valamilyen varázserővel, „nagy tudással”, beavatottsággal rendelkező segítőt (aki vagy a hős álmában, vagy a mesei színpad egy paravánja mögül

előlépve jelenik meg) kell igénybe vennie, hogy a kapott/szerzett tudást saját tapasztalattá téve, sikeresen értelmezhesse feladatát, s elnyerje eljövendő-létét, melyet a halálhoz való viszonyulásában ért meg. Vagy ahogy Tengelyi László egyik kedvelt filozófusára hivatkozva állítja:

„(...) a sorsban viszont ‚az ember saját életére ismer, s könyörgése hozzá nem egy úrhoz való könyörgés, hanem az ő visszatérése és közeledése önmagához’. Igaz ugyan, hogy a sorsban ‚a megsértett élet ellenséges hatalomként lép föl a bűnössel szemben’, ám az ember mégis csupán sorsa révén jut el önmagához, mert csak tágitja a tettet életegységé.”¹⁰

Mi az, amit „*lényegként*” aposztrófálhatunk a mese értelmezhetősége kapcsán? Napjaink néhány jeles mítosz- és mesekutatója – akarva-akaratlanul is – kijelölt egy utat, melyen megtették ugyan az első lépéseket, de nem járták végig, egyfelől másfajta vizsgálati módszert tartottak üdvözítőbbnek. Másfelől a *filozófiai hermeneutika* hagyománya és a meseértelmezés gyakorlata (melynek kapcsán Biczó Gábor írja: „a mese jelenségének mint a létértelmezés egy eredeti formájának az elemzése a hermeneutikára alapvetően más szempontból, az ítéleteink, állásfoglalásaink alapjául szolgáló természetes beállítódásként tart igényt”¹¹), számos ponton óvatosságra inti a mesekutatót. Mégsem kerülhetjük meg a meseértelmezés során a „létező létének megragadására” irányuló törekvést, a meseszituációban valamiféle bűntől (a sajáttól vagy a Másikétől) fermentált hős önmagához eljutásának hermeneutikai vizsgálatát.

Az első, számunkra fontos megállapítást Mircea Eliade tette, amikor egy helyütt az „*egzisztenciális korlátokról*” beszél, melyek a mese esetében a kizökönt időt, a hős jelenvaló-létét, az átokkal terhelt bizonytalan jövőjét, a közönség fennmaradását érintik:

„(...) megállapíthatjuk, hogy a szimbólumok, a mítoszok és a szertartások – akár vándorlás útján jutottak el valahová, akár spontán módon, a helyszínen alakultak ki – mindig bizonyos egzisztenciális korlátokra világítanak rá, amelyek nem feltétlenül történelmi, s amelyeket az ember akkor fedez fel, amikor elhelyezi magát a Mindenségben.”¹²

⁷ Lévinas: Uo. 162. Le langage est un rapport entre termes séparés. A l'un, l'autre peut certes se présenter comme un thème, mais sa présence ne se résorbe pas dans son statut de thème. La parole qui porte sur autrui comme thème semble contenir autrui. Mais déjà elle se dit à autrui qui, en tant qu' interlocuteur, a quitté le thème qui l' englobait et surgit inévitablement derrière le dit. La parole se dit ne fut-ce que par le silence gardé et dont la pesanteur reconnaît cette évasion d' Autrui. TI. 212.

⁸ Noha az összevetés a mi szempontunkból is lényeges elem, különösen, ha joggal feltételezzük – bár némi s talán megengedhető egyszerűsítéssel –, hogy a mitológia egyféle *jellemtár*; akkor a mese (melyben köztudottan „redukált hősök” jelennek meg, vagyis egyetlen tulajdonsággal rendelkeznek, amelyek a feladatmegoldáshoz éppen szükséges) maga is *az*, s minden egyes változatban a Kerényi-féle „lélektani realitások” találkoznak. Valószínűleg az egyes típusokon belül képződő változatok egy jelentős részénél kitapintható az a tény, hogy a mesemondó az egyik (vagy akár több) hős esetében másfajta egzisztenciakaraktert szerepeltet a mese színpadán, minek következtében a végzet is más formát ölt.

⁹ Biczó Gábor írja *A mese hermeneutikája* című tanulmányában: „... a mese, mint hermeneutikai gyakorlat ragadható meg, azaz felfogható a megértés és az értelmezés eredeti próbálkozásaként” –, odébb: „A mese nem állítható szembe a metafizikával, mint a létértelmezés egy eredeti módja nem fogható fel a filozófia (vagy a hermeneutika) alternatívájaként, mert egyszerűen nem gondolható el a metafizika elől. Vagyis egy ponton mégis található kapcsolat, ami egyszerre elválasztja és összeköti a mesét és a filozófiát. Ez az ún. egzisztenciális alapkérdések problematikája. Ahogy a nyugati metafizika története felfogható az ezekre a kérdésekre adott válaszkísérletek esszenciájaként, (a filozófiai hermeneutika a megértés mikéntjére vonatkozó kérdésre kidolgozott módszeres válasz), úgy minden mese az elbeszélés (elmesélés) egyszeri és megismételhetetlen aktusában szintén értelmezhető egyfajta válaszkísérletként ugyanezekre a kérdésekre.” (In: Bálint Péter *Közelítések a meséhez*. Didakt, Debrecen, 2006. 13–15.) E ponton érdemes emlékeztetnünk idézni Tengelyit: „Heideggeről megtanultuk, hogy metafizikán létre irányuló gondolkodást értsünk.” Tengelyi László: *A bűn mint sorsélmény*. Atlantisz, Bp., 1992. 110.

¹⁰ Tengelyi: i. m. 44.

¹¹ Biczó Gábor: i. m. 12.

¹² Mircea Eliade: *Képek és jelképek* (fordította: Kamocsay Ildikó). Európa, Bp., 1997. 42.

Ezek az „egzisztenciális korlátok” határolják be a hős mozgásterét, s miként Eliade gondolatmenetéből kiolvasható, teljesen mindegy, hogy a valóságban vagy a tudatosan kitalált mesei fikcióban (melyhez egyaránt hozzátartozik az alvilág és a mennyország) jelennek meg, mert hiszen az ember egzisztenciakarakterére, archetipikus megjelenési formájára és lét-módjára világítanak rá.

A másik figyelemre méltó megállapítás Jan Assmann nevéhez fűződik. Ő más aspektusból: a heideggeri halálhoz-viszonyuló létből kiindulva, de szintén egyfajta – a mesehősre is vonatkoztatható – tevékenységkörülről, a létfeltétel-lehetőségről beszél, amikor az ember „*cselekvési maximumát*” említi egy helyütt. Ez a maximum a mi szempontunkból érdekes mesehős elrontott, átokkal sújtott, még fel sem fedezett, artikulálatlan/megnyilvánulatlan létmódját, többnyire valamiféle „meghalás”, halálállapotba jutás (alászállás vagy felemelkedés, meghalás és feltámadás, álomba merülés vagy fára mászás) közbeiktatásával, az előre megszabott/rendelt sors, az eljövendő-lét realizálása felé igyekszik terelni:

„Az életnek, a fennmaradásnak és a maradandóságnak ez az eszméje – melynek ellentéte a halál, a nyomtalan eltűnés és a kudarc – a legmagasabb rendű érték, amely minden cselekvési maximát meghatároz.”¹³

Az „egzisztenciális korlátok” és a „cselekvési maximum” nem két szélső pólusként értelmezendő a mesevilágban; sokkal inkább a mesei kezdet és vég között létrehozott narratíva értelmezésének lehetőségeit kínálják/tárják föl, és teszik lehetővé a narratíva: *tett és szó* (arc és tekintet) egymásra hatásában, kölcsönösségében való vizsgálatát. S ez a mesevizsgálat „lényege” szerint nem más (kiváltképpen is, hogy a mesét a kutatók eddigi eredményei tükrében nem lehet definiálni, csak bizonyos mennyiségű fenomenének alapján le- és körülírni tudjuk), mint fenomenológia vagy hermeneutika, mely Tengelyit idézve:

„(...) nem filozófiai ‘álláspontra’ vagy ‘irányzatra’ utal, hanem elsődlegesen *módszerfogalmat* jelöl: a kutatás *hogyanját* jellemzi, anélkül, hogy a vizsgálandó tárgy mivoltát meghatározná.”¹⁴

Bátran kijelenthetjük, hogy lényegileg más ez a hermeneutikai eljárás, mint amit a francia kutató, Marie-Louise Tenéze kínál a számunkra.

2.

Az egyik beregújfalusi mese, a (*Jákob*)¹⁵, a mesehőst arra a feladatra: önkéntes vállalásra készíti, hogy az elátkozott/„lefeketedett” királylányt a hallgatásával váltsa meg. Christoph Wulf mondja *A hallgatás* című írásában: „nemcsak a beszéd, hanem a közös hallgatás is képes

kapcsolatot teremteni. A hallgatást meg kell tanulni.”¹⁶ A pokolban „megkeresztelt” Jákobnak szabad járása van az alvilágban: az ördögök birodalmában, ahol a sorsszerűen neki rendelt társra talál:

„Te Jákob, tudtam, amikor még anyádba vótál, mint egy köleskásaszem, hogy fogok véled beszélni. Én tudom, hogy te királyfi vagy, de te nem bírod ki [*a hallgatást; BP*]” (46).

Az elátkozott királylány egyszerre kétféleképpen is megmutatja/feltárja magát: mássá vált („lefeketedett”) mivoltában, és a közös sorsukról egyfajta előzetes tudást hírül adó beszédében; mindkettő felhívás és megszólítás, képi/hangbeli megnyilvánulás és feleletigény támasztás, amire Jákobnak válaszolnia kell: valamiképpen. Nem csekély önbizalom birtokában, ám kellő tapasztalat hiányában Jákob nem egészen átgondolt/felelősségteljes ígéretet tesz arra, hogy az átkot feloldja, aminek a feltétele:

„(...) hogy vóna olyan ember, aki kibirna tartani három éjszakát, hogy az ördöghöz ne szólna” (45).

Wulf azon kijelentése, hogy a „hallgatás élet és halál összefüggésére utal”¹⁷, a görcső alá vont mesénk esetében több aspektusból is igaznak tűnik. A pokolban/alvilágban az átokfeloldás lehetséges módja: a *hallgatás*, a nemlét formájának, az alvilág urának (az ördögnek) és törvényeinek elfogadása. Ebből egyfelől azt feltételezhetjük, hogy a másvilágon is egyfajta kommunikáció révén érintkeznek a halottak/elátkozottak (hogy ez az érintkezés verbális vagy nonverbális módon történik-e, s voltaképpen milyen nyelven beszélnek, bizonyos mértékig érdektelen is), hiszen a „felejtés ellen szólni, a hallgatás ellen az elsüllyedtre való emlékezéssel ellenállni”¹⁸ olyasfajta igény, mely a nemlétben létezők embervoltára utal. Kerényi Károly az élet és halál „testvéri találkozására” kapcsán kiterjeszti a halál értelmezési körét, s megjegyzi: „Dionysos birodalmában nincsen halál, legfeljebb halottak, akik mégis jelen vannak, és az élet redukálhatatlanságáról tesznek tanúságot.”¹⁹ Másfelől nyilvánvaló, hogy a hallgatás: a befelé fordulás, az átélő látás az emlékezést, az elsüllyedt élmények felidézését, ismétlését, át- és felülírását teszi lehetővé, s nem utolsósorban egy korábbi múlthoz való kapcsolódást, mely elhallgatásra készíti. Az elátkozott lány történet előtti, mesenarratíva előtti múltira utalása („tudtam, amikor még anyádba...”) a közös sorsot, az átkot megelőző áldást/ígéretet lopja Jákob tudatába. E tudatról, akárcsak az álomba révültékéről, az erdőben rejtekezőkéről, az elvarázsoltakéről elmondható: *lefekozott tudat*. A kimondást követően ez az összetartozás is emlékezte részét képezi, amiért önkéntes vállalása során éppúgy felelősséggel tartozik, mint a többi elátkozott/büntetéssel sújtott, kiváltképpen is az úton haladókat és „hóttakat evő” emberért.

¹³ Jan Assmann: Uralom és üdvösség (fordította Hidas Zoltán). Atlantisz, Bp., 2008. 85.

¹⁴ Tengelyi i. m. 154.

¹⁵ *Tűzoltó nagymadár*: Beregújfalusi népmesék és mondák (Penckóferné Punyó Mária gyűjtése). Ungvár, Hatodik Síp Alapítvány, 1993.

¹⁶ Christoph Wulf: Az antropológia rövid összefoglalása (ford. Körber Ágnes). Budapest, Enciklopédia, 2007. 141.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Kerényi Károly: Az égei ünnep. Budapest, Kráter Műhely Egyesület, 1995. 90.

Az ördöggel „nem érintkezés” többszörösen összetett gesztusként értelmezhető, úgy is, mint: a halállal, mint visszafordíthatatlan ténnyel való szembenézés megtagadása; a nemlét ignorálása az újjászületés reményében; felfelé vagy másfelé tekintés: akár az emlékezet révén a múltba, akár a sóvárgás révén az üdvösség felé. Úgy is megragadható, mint a hazug ígérekkel szembeni távolságtartás; az én elrejtése az őt birtokolni és szabadságát megfosztani vágyó hatalom elől; elfordulás a látszatvilágtól. Lévinas írja egy helyütt: „A gonosz démon hazugsága nem az igaz beszéddel ellentétes szó. A látszólagos és a komoly ama köztesében húzódik, ahol a kételkedő szubjektum lélegzik.”²⁰ Mi ez a *köztes* a mesei pokolban? Az ördög a halál tényét megváltoztathatatlanak, visszafordíthatatlanak igyekszik feltüntetni, mert tudja, hogy a mesehős pokolban időzése/rekedtsége *látszólagos és átmeneti*. Csak addig tart, amíg a „keresztlevelét” meg vagy vissza nem szerzi, hogy az írást – mint rögzített tényállást: hogy ti. az ördög tulajdona – semmissé téve visszanyeri szabadságát, ami lényegileg több/más, mint a pokolban való szabadon járása-kelése. A komolyság ellenben utal a Másik máságának („lefekedettségében” elátkozott-létének) megértésére, szenvedése iránti megnyílásra, a közös sorsuk elfogadására, a Másiknak adott szó/ígéret felelősségteljes megtartására, komolyan vételére. Vagyis azt tudatosítja, hogy a feladatot nem lehet félvállról venni. A sorsot vagy felelősséggel vállalja az ember, vagy kitér előle, ez utóbbi esetben viszont a „látszólagos” egyszersmind valóban visszafordíthatatlanná válik. Jákobnak a pokolbeli „szabadsága” korlátozott; a vertikális mozgás, érintkezés szintjén szabad, ám sem a visszatérés, sem a „feljutás” lét-lehetőség-feltétele nem adatik meg számára mindaddig, amíg az ördögök nyelvét beszéli. A királylány felkínálta csönd/hallgatás taníthatja meg arra, hogy a Másik, az elvárásolt segélyfelhívása és segédkezése válthatja meg mindkettőjüket a fogságból. „A csend ily módon nem egyszerűen a szó távolléte; a szó a csend mélyén bújik meg, mint egy álnokul elfojtott nevetés. A nyelv visszája. A beszélgetőtárs jelet ad, de kitér minden értelmezés elől – és ez a csend megrémít.”²¹ A mese menetében a hallgatásba burkolózó Jákobot a „sánta” ördög²² megkísérti:

„Vigyázzatok csak, én vágok egyet a feje tetején, olyat, hogy kiugrik a velő a nagyapjának a földjire (...)” (46).

Ez a csendben felhangzó ördögi szó, mint „álnokul elfojtott” nevetés (mégpedig a bergsoni értelemben): jól kifundált büntetés, mely a rémisztő csöndet megtörő Jákobra kiszabott, épp a némaságígéret megszegése okán.

²⁰ Lévinas: i. m., 70. „Le mensonge du malin génie n’est pas une parole opposée à la parole véridique. Il est dans l’entre-deux de l’illusoire et du sérieux où respire un sujet qui doute.” TI, 92.

²¹ Uo. „Le silence n’est pas, ainsi, une simple absence de parole; la parole est au fond du silence comme un rire perfidement retenu. Il est l’envers du langage: l’interlocuteur a donné un signe, mais s’est dérobé à toute interprétation – et c’est là le silence qui effraie.” TI, 91.

²² A sánta jelentésénél emlékezzünk a szólásra: könnyebb utolérni a hazug embert, mint a sánta kutyát!

²³ „Megérteni annyit, mint elszigetelt elemek összefüggését megragadni, vagy egy mozgás irányát felismerni.” Assmann: i. m., 83.

²⁴ Kovács Károly meséje, a *Vöröslépjű vitéz*, ugyancsak a hős önkéntes/bátor vállalkozásának és megbízhatósága kevesek általi kérdőre vonásának dichotómiájáról beszél: „Drága Világszép Asszonyom, ne bocsássál utamnak, ne ölessél meg, én egy királyfi vagyok, és én azért jöttem, hogy téged fölkeresselek, és feleségül vegyelek. Azt mondja erre a Világszép Asszony: – Nem olyan könnyen megy az! Mert énrám nagyon vigyáznak. És tudom, hogy te nem is leszel megbízható. – De igenis megbízható leszek. Mindenféle parancsát teljesítem, csak engemet ne üzzön el magától, mert én el fogom vinni magát, s feleségemmé teszem”. In: Dobos Ilona: Gyémántkiváló, Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1981. 300–301.

²⁵ Tengelyi: i. m., 208.

²⁶ Az elkötelezés fogalmában benne van a *megkötés*, valakihez odaláncolás, odaigérekzés, lekötöttség, hűségsküvel megerősített elköteleződés értelme.

Jákob az első próbálkozás sikertelenségéből kénytelen okulni. A harag, mely abból fakad, hogy nem ismeri föl az összefüggést a sánta ördög eltérítő szándéka és saját megváltásígérete között,²³ nem jó tanácsadó, mert az ember lelkét és nyugalma veszi meg. Jákobot a királylány kíméletlenül megdorgálja:

„Jákob, tisztulj, takarodj, nem akarlak látni se, ha te má azt a kiét iéjszakát nem birtad ki! Hát takarodj el!” (46)²⁴

E feddésétől megszegyenülten elindul tapasztalatot szerezni: kitartásból és bölcsességből, ami összefügg a figyelés/észlelés és néma elraktározás folyamatos belső tevékenységével. Ez az útra kelés egyszerre több értelemmel is bír. A sikertelenség okozta megszegyenülésből és kései megbánásból fakad a vezeklés szándéka; az adott szó/ígéret meg nem tartásának következményeiért vállalt felelősség újbóli megerősítése vezeti a hőst; a kívülről kapott és tapasztalatból szerzett tudás aktivizálására tesz ismételt kísérletet. Minderről elmondhatjuk azt, amit Tengelyi ekként összegez:

„Amikor pedig egy cselekedetre eleve felelősségünk tudatában szánjuk el magunkat, mintegy elkötelezzük magunkat amelle, hogy a készülőt tett és a belőle kiinduló következményeket élettörténetünk bármely későbbi időpillanatában hasonlóképpen értelmes összefüggésbe rendezve tudjuk majd vállalni.”²⁵

Jákobnak ezt a fordulatot szükséges végrehajtania: „felelőssége tudatában” kell *elköteleznie*²⁶ magát, és ennek a függvényében teremt az egyéni és kollektív emlékezetet segítségül hívva „értelmes összefüggéseket”. Teremt, mert ahogy mondani szokás: rendet kell teremteni, mintegy utalva arra, hogy a káosz megelőzi a rendet. Illetve a mesére jellemző „kizökkent” rendet az emlékezet hadra fogásával és a közösség normarendjének ismeretében újra kell alkotni/teremteni, hogy a lét elvelhető legyen.

Jákob az atyai örökségen összeverekedő két „ember-től” szerzett varázseszközök segítségével „megtanul” észrevétlen lenni és hallgatni, ami egyben azt is jelenti, hogy: *emlékezni és felelősnek lenni*, abban az értelemben, amit Assmann szán e fogalmaknak.

„Emlékezni annyit jelent, mint a vállalt elkötelezettségek tudatában maradni (...) Felelősnek lenni annyit jelent, mint „felelni”, számot adni a saját cselekvésről azoknak, akiket érint.”²⁷

Jákob a szerzett sipka segítségével láthatatlanná válik, olykor eltűnik, elrejtőzik mások szeme elől, akik előtt nem kíván (idejekorán) megmutatkozni, máskor megmutatja, feltárja magát, azok előtt, akikért felelősséggel tartozik. Ez az énelrejtő/énelrejtő szerepjáték az óvatosságot, a megfontoltságot, a kitartást, a siker felé haladást bizonyítja. A királylányoknak is csak akkor – a második este – fedi fel kilétét, amikor a neki rendelt feleség már félig „visszanyerte” eredeti-létét, s maga kéri/sürgeti szavaival az öngigazolást:

– Hát mutassa meg magát, ki az, aki iéngem vált fel-fele!

Megszólal:

– Én vagyok!

– Jákob? Hát hogyhogy te vóná?

– Én vagyok, akarsz látni?

– Akarlak.

Megemelte a sipkáját.

– Na – azt mondja – esmérsz?

– Esmérlek. Jaj – azt mondja –, az Isten áldjon meg, még egy iéjszakád van!

– Ne fiélj, most mán kibirniék még tized is!” (47–48.)

Lévinas azt mondja a szerepvállalásról: „A tűnés feltár és elrejt, a beszéd viszont egy állandóan megújuló őszinteségekben felülkerekedik minden tűnés kiiktathatatlan lelepleződésén.”²⁸ Jákob újbóli próbálkozása alkalmával a királylány, bár felismeri Jákobot a hangjáról, beszédéről, mégis látni akarja, kifejezetten az *arcát* akarja látni, abban is a rendíthetetlen elszántságot, a felelősségvállalás őszinteségét: a szeretetet. Miután elsőrendű küldetését teljesítette: megváltotta a királylányt és városát is, egyszeriben ráébredt, hogy még közel sem végzett el mindent. Az átok alóli megváltódása csak részleges, amennyiben a mássá változott királylány karakterlényegét érinti, s nem terjed ki más „vezeklőkre” is. Ennek értelmében Jákobnak a „látszólagos” pokolvilágtól végérvényesen el kell távolodnia a keresztlevél visszaszerzése, az elpeccsélődés megszüntetése révén. Másfelől a pokolba visszatérés során a közösség valamennyi elátkozott lelkének a bűnét és bűnhődését értelmeznie szükséges, mégpedig egy más aspektusú felsőbb hatalom: a szeretetet és üdvösséget ígérő lény értékrendje szerint. Feladatának interpretálása során Jákob nemcsak hallgatni, emlékezni, felelősnek lenni, kitartani és szeretni tanul meg, de azt is kötelességének érzi, hogy az igazságkeresés útjára lépjen.

„Az igazság keresésekor egy arccal kerültem kapcsolatba, mely szavatolja önmagát, és maga az epifániája, úgymond, becsületszó. Minden nyelv, amennyiben verbális jelek cseréje, eleve erre az eredeti becsületszóra utal.”²⁹

²⁷ Assmann: i. m., 85.

²⁸ Lévinas: i. m., 76. „L'apparition révèle et cache, la parole consiste à surmonter, dans une franchise totale, toujours renouvelée, la dissimulation inévitable de toute apparition.” TI, 100.

²⁹ Uo., 169. „Pour rechercher la vérité, j'ai déjà entretenu un rapport avec un visage qui peut se garantir soi-même, dont l'épiphanie, elle-même, est, en quelque sorte, une parole d'honneur. Tout langage comme échange de signes verbaux, se réfère déjà à cette parole d'honneur originelle.” TI, 221.

³⁰ Dobos: i. m., 126–147.

³¹ Lévinas mondja: „Az intuíció ugyanis látás, még (vagy már) intencionalitás, megnyílás, ennélfogva távolság, ennélfogva ‚a reflexió ideje’ választja el attól, amit megcéloz (még ha az az eredeti is), ennélfogva meghirdetés és hírül adás.” Lévinas: Nyelv és közelség (ford. Tarnay László). Pécs, Jelenkor, 1997, 125.

A Dobos Ilona által kiadott *Gyémántkígyó* kötetben szereplő Ordódy József: *A fiú, aki érti a madarak nyelvét*³⁰ című mese a haldokló királyné meglehetősen önző és kegyetlen kérésével és a haldokló kívánságát megfogadó férj esküjével kezdődik:

„Tudatlak téged, hogy már nem sokáig látjuk egymást. Halálom után nagyon szeretném, ha több asszonyt nem ismernél” (126).

(„És így a király ezt meg is fogadta, hogy ő többet nem fog megházasodni, több asszonyt nem fog őrajta kívül ismerni.”) E kezdet előre sejtetően nem csekély légtundó okoz a túlélők: a meseszereplők számára. A király, aki egyedüli tanúja és ismerője a kért és adott szónak (legalábbis a maga részéről bizton hihette ezt), a temetés után magához hivatja egyetlen fiát, és egészen más anyai kívánságot ad elő, mint amilyen testamentumot kapott, s amelynek megtartására szavát adta:

„– Hát fiam, az édesanyád annyit mondott, hogy az ő halála után téged tanítsalak ki bölcsességre. De ha neked másra volna kedved, hát mást is választhatsz magadnak.

De a fiú azt mondta, hogy ő az édesanyja szavának akar eleget tenni” (126).

E félre-, vagy másként beszélés mozzanatában két dolog is különös hangsúlyt kap. Egyfelől az apa, talán a kegyetlen és igaztalan hitvestársi *kívánságból* (ami jellegéből és hatásából következően joggal tűnhet fel számunkra egyfajta „átokként” is), utólag döbben rá a múltban történt helytelen társ-választására és annak „messzire ítélő” következményére, hogy tudniillik volt-felesége csapdába ejtette őt és megfosztotta szabadságától. Ezért a fiát az övénel nagyobb bölcsességre akarja taníttatni. Másfelől a fiú, aki szófogadónak tűnik, válaszával egyszerre érinti az apa által közvetített ál-örökséget és az intuíció³¹ (belső/átélő látás) révén szerzett „eredeti” szót. Az apai *elvárnak* is megfelel az egyik választott bölcsnél töltött hét esztendő alatt szerzett tudásával. (E tudás már nem az álmodozáson, hanem a tűnődésen alapszik, vagyis a kívülről/felülről „kapott” tudást a tűnődés: az eltűnés, befelé fordulás, mások előli elrejtőzés állapotában megélt, bensővé tett tudás váltja föl). S az eredeti anyai *kívánságra/átokra* is ráeszmélteti apját a sokáig „értelmetlen” hallgatásával.

„– Nna, Alexander. Itt van az időd, már le is telt, neked már otthon köllött vóna lenned, tehát hazamehetsz. Csak annyi az egész, hogy ha hazamész, akkor ne láss semmit, ne szólj semmit, néma legyél. Neked nem szabad szólni semmit, senkihöz. Apád bármit kérdez tőled, te ne felelj semmit” (128).

A fiú hazatérésekor a viszontlátás/újralátás örömeiben az apa megcsókolja fiát – és „Ő is megcsókolta, de szó nélkül”. Hosszú évek után *viszontlát*ni valakit afféle köztes léthelyzetbe kerülés: egyszerre a múlthoz tartozás és az eljövendőhöz igazodás. Vagy miként Biczó Gábor *Courbet Találkozás* festménye kapcsán említi a festő és egykori támogatója kapcsán, mindkettő:

„(...) egyaránt a másik idegenségével kénytelen szembeülni, részben azért, mert a hazatérő nem emlékeztet az egykori fiatalemberre, aki reményekkel telve, boldogan hagyta el szűkebb pátriáját, másrészt pedig, mert számára is meglepetés, hogy magyarázatra, személyének, szándékainak tolmácsolására szorul mindaz, amit magától értetődőnek vélt.”³²

A viszontlátás feszültségekkel terhes lélekállapot, telis tele várakozással (s azt átható bizonytalansággal és reménységgel, kétséggel és vágyakozással) és emlékek akaratlan felszakadásával. A viszontlátás igazodás, de nem eligazodás, inkább csak iránykeresés, követésre való készenlét, a visszaérkezett beszédebe kapaszkodás. Amennyiben megérint engem, számot tart a kölcsönösségre, számol velem, mint nélkülözhetetlen társal. A Másik, a visszaérkezett arcát fürkészni, s benne a maradandót, a változatlant, a közös múlthoz köthetőt és a mást, a szignifikánsan újat, másik világhoz tartozót kikutatni olyasfajta diskurzus kezdeményezése, amely a bizonytalansággal kezdődik: „miként fogom szólítani?” Ugyanakkor azzal az aggálllyal folytatódik: „képesek vagyunk-e még egy/ugyanazon nyelvet beszélni?” Vagy esetlegesen az eltávolodás (távolságtartás, elidegenedés, mássá válás) oly fokúvá vált, hogy képtelenek vagyunk megszólítani egymást. A viszontlátás belopja a szituációba a *temporalitás* ügyét is: az emlékezet nekilödulása és retroaktív jellegű működése révén a múlt, a múltban megtörtént szinte azonnal a jelenhez kapcsolódik. Ugyanakkor a jelenen keresztül a jövőre kiható *interakció* is, hiszen a velem szemközt nézővel magam is szembenézek a felfedezés vágyával és a ráismerés örömeivel, a titokfejtés izgalmával és az elzárkózástól való félelemmel. Elvárom tőle, hogy megfeleljen nekem, nekem feleljen meg.

Az apai csók tagadhatatlanul úgy értelmezhető, mint egyfajta kinyilatkoztatás: a rendíthetetlen szeretetről és felettes viszony fenntartásáról szóló néma üzenet az érintett számára. Ám a viszonzott csók a *kötelék* (itt az „eredeti” kötelék: a köldökszinór, mint a szülő anyához és nemző apához tartozást jelző szál/fonál virtuális meglétére való utalás), az apához kötöttség tényének, s az egymással találkozás örömeinek a konstataciója. De semmi

több. Nincs benne sem megerősítés, sem megnyugtatás, hogy az apa felettes hatalmát az eljövendőben elismerné, a magára nézve *kötelezőnek* tartaná, és e megkötöttséget, mint egyfajta „varázserő” fenntarthatóságának gondolná.³³ A fiú hallgatása ettől kezdve egzisztenciakaraktere megváltozására világít rá. Természetesen másként is szükségessé értelmeznünk. A hallgatás egyszerre: fenyegetés és állandósuló veszély; akaratkinyilvánítás és felkészülés a végleges elszakadásra; az apai tanácsalansággal szembeni hetyke fölényesség és a konfliktus megoldására erőgyűjtés; a maszk viselésének időbeli kiterjesztése és az éni-deál titkos funkciójának próbálgatása.³⁴

A mesternek, mint meghatározatlan időre választott pótpapának való szófogadás (az irányt mutató szó követése, a tanult megtartása és annak szellemében járás) és a hallgatásban kitarás is a bölcsessége részét képezi, mely a reá leselkedő veszélytől (többek közt a megkísértéstől, elcsábítástól) megóvjá őt.

„Mert az történt, hogy a király megházasodott. És azért nem beszélt, mert tudta, hogy mit fogadott az apja az anyjának, hogy nem ismer több asszonyt” (130).

A mesemenet előrehaladtával újfent, még sarkosabban vetődik föl a kérdés: honnan szerezte Alexander a haldoklónak tett apai ígéretéről való tudását? A kezdet kezdetén bizonyos meseváltózatokból szerzett ismereteink alapján azt hihettük, az intuíció sietett segítségére. A választott bölcsnél időzés kapcsán felmerülhetett bennünk az ókoriak univerzális tudásának, a csillagfejtésnek és szentirat-olvasásnak a módszere is. Ám a konkrét meseszöveg (mely ezen a ponton a bibliai József és Putifárné kalandját is emlékeztetünkbe idézi) pontosan megnevezi a tudás forrását: „egy szegény kerekese fiának” *példázatát*. Alexander bölcsességének másik fontos eleme, az individuális élettörténeten túlmutató példázatban beszéles: a *profétálás*. Amiről azt írja Lévinas: „lényege szerint válasz az arc epifániájára”, nem morális kérdésekről szóló beszéd, hanem „a rám szegeződő tekintetben a harmadiknak, az egész emberiségnek a jelenlétéről tanúskodik.”³⁵

„– Ez a madár azt mondja, hogy énbőlőlem valamikor egy hatalmas ember lesz. És kend fogja tartani nekem a mosdótalat és édesanyám a törülközőt” (132).

Az időlegesen toronyba zárt/halálra ítélt, és a szabadtársára érkező bölcsnek segítségével fogságából megszabadult fiú, hogy ne kelljen rögtön színt vallania, az apai hatalommal és szószegéssel idejekorán szembefordulnia,³⁶ egy másik, hozzá nagyon is hasonló sorsú legény törté-

³² Biczó Gábor: Hasonló a hasonlóknak, filozófiai antropológiai vázlat az asszimilációról. Pozsony–Budapest, Kalligram, 2009, 159–160.

³³ Eliade írja: „(...) az indoeurópai közegben a hálók, a csomók és a kötelek különféle istenek, hősök vagy démonok eszközei, szertartások és szokások rekvizitumai is lehetnek. A szemita világban más a helyzet: ott mindenfajta mágikus kötelék univerzális isteni (és démoni) varázserő.” I. m., 138–139.

³⁴ Róheim Géza írja a *Psziché és társadalom* című tanulmányában az apa–fiú konfliktus kapcsán: „(...) az én magába vetíti, introiciálja az apát, és így áll elő az éni-deál. Az apától veszi az éni-deál a tiltás funkcióját, amit azelőtt az apa tiltott meg, azt az én (illetve az éni-deál) most önmagától vonja el.” In: *A bűvös tükör*. Budapest, Magvető, 1984, 336.

³⁵ Lévinas: *Teljesség és végtelen*, 178–179. „La parole prophétique répond essentiellement à l'épiphanie du visage (...) mais comme moment irréductible du discours suscité essentiellement par l'épiphanie du visage en tant qu'il atteste la présence du tiers, de l'humanité tout entière, dans les yeux qui me regardent.” TI. 235.

³⁶ *A kutyafejű tatár* mesében a király legkisebb fia szintén elhallgatja az álmát, amiért is elverik a háztól: „Na, királyatyám! Tudja, mi volt, amikor engem az édesapámtól szerzett? Mert én nem akartam megmondani az álmomat. Én azt álmodtam, hogy a király fogja nekem tartani a mosdótalat, a királyné pedig az aranykendőt. És úgy fog engemet törölni a királyné. Ha én ezt megmondtam volna, maga vágta volna le a nyakamat, anélkül, hogy a próbákat megtettem volna.” In: *Zöldmezőszárnya*. Budapest, Európa, 1978, 105–116.

netét mondja el, amely allegóriává lényegül. A történet egyik eleme, hogy a kerekas fiú értelme nyitott a létezés/teremtés nyelvére és ezt a képességét nem a maga javára igyekszik hasznosítani, hanem a közösség érdekében fejti ki, hogy a kizökkent világrendet helyreállítsa. Mind Alexander atyja, mind a kerekas fiút segítségül hívó király és egész udvarnépe számára tanulságot hordoz a fiókájukon veszekedő hollószülők esete, továbbá a vizslyt lezáró bölcs királyi döntés is:

„– Hát bizony, az anyja csak kitojta és otthagyta, a hímholló költötte ki és az járt neki messzi földre élelemért, aztán ő nevelte föl, akkor csakis az apát, a hímhollót illeti a kisholló” (134).

A mesemenetben érdekes fordulat következik be. Többszörös nézőpont- és hangváltás tanúi lehetünk: Alexander kezdi elmondani a kerekas fiú példázatát, ezt követően a kerekas fiú beszéli el a maga történetét és azon óháját, hogy a hírül vett „bölcs királyfival” akar találkozni, aki nem más, mint Alexander.

„Így aztán ő másnap el is ment onnan, és mendegélt mindaddig, még meg nem találta ezt a híres bölcs fiút. Az a híres bölcs fiú, ez meg Alexander volt” (135).

Nem csekély fejtörést okoz az olvasó számára eldönteni: honnan tudhatott a példázatbeli kerekas fiú, Ludokiusz (akinek a története az elbeszélés időrendje szerint korábban játszódott le) az ő történetét saját sorsa alakítása szempontjából nélkülözhetetlennek tartó, s példázatként előadó Alexander-ról? Vajon Alexander ipszeitása tételezéseként és ártatlansága bizonyítékaként jelöli meg magamagát a példázatbeli „híres bölcs fiú” alakjában, a mindenki számára visszamenő hatással bíró példázatmondás során? S hogyan találkozhatott a két – időben és térben máskor és másutt járó – legény egymással? Tudniillik Alexander a története mondása során szót sem ejtett korábban arról, hogy a bölcseknél töltött időn túl – a hét esztendőn felül –, egy esztendeig inasként is szolgált egy harmadik ország királyánál. Miként lehetséges, hogy a sorspéldázatot szolgáltató Ludokiusz (aki „csak” a madarak nyelvét beszélte, hallgatásával és nevetésével „kiérdemelte” az apai gyilkosságot, s ekként vált sorsa paradigma-értékűvé) egyszeriben a jövőmondó, az Alexander-féle csillagjós szerepét öltve, a csillagfejtés tudományát is magáénak tudó Alexandernek ad tanácsot a jövőjét illetően?

„– Most majd én itt hagylak téged, de vigyázz magadra, mert én tudok mindent, tudom, hogy szerelmes vagy a királynak a legfiatalabb leányába. Tudom, hogy helyettem jön ide egy inas és ez megtudja, ez biztosan elárul téged. Tehát nagyon ügyelj magadra!” (136.)

³⁷ Uo., 233–242.

³⁸ Lévinas: i. m., 239. „La paternité se produit comme un avenir innombrable, le moi engendré existe à la fois comme unique au monde et comme frère parmi frères. Je suis moi et élu, mais où puis je être élu, sinon parmi d’autres élus, parmi les égaux. Le moi en tant que moi se tient donc tourné éthiquement vers le visage de l’autre – la fraternité est la relation même avec le visage où s’accomplit à la fois mon élection et l’égalité, c’est-à-dire la maîtrise exercée sur moi par l’Autre. L’élection du moi, son ipséité même, se révèle comme privilège et subordination (...)”. TI. 312.

³⁹ Dobos Ilona írja a gyűjtemény végéhez csatolt *Jegyzetben*: „Ez és a következő mese (a *Két egyforma barát*; BP) közös forrásra vezethető vissza. A *Pontianus históriája* avagy a *Hét bölcs mester* című keretes novellagyűjteményre (...). A novellák indiai eredetűek. (...) Az indiai mesefüzetekhez hasonlóan a főhős, Alexander meséli el Ludokiusz történetét.” 453.

⁴⁰ Kunt Ernő írja *Az utolsó átváltozásban* (Budapest, Gondolat, 1987), hogy „[A] kisgyermeket csak szülei, keresztzülei gyászolják igazán, mert olyan rövid ideig élt még csak, hogy a benne szunnyadó ígéret nem bontakozhatott ki. A szülők – általában fiatalok lévén – még nem érzik lehetetlennek azt, hogy több gyermekük születhessen” (93). Valamennyi változatban megértően/beleegyezően fogadja a feleség azt a kérést, hogy a barát életben tartásáért áldozzák föl a gyermeküket, e véráldozat nélkül ugyanis elragadja őt a halál.

Ha Ludokiusz valóban mindentudó, vajon mi az oka annak, hogy a saját tragikus sorsát nem látta előre? Talán a tengerbe vettetésből (mint rituális halálra ítéletsgéből és újjászületésből) szerezte mindentudását? S miből következtetett arra, hogy a fiatalok szerelmesek? Talán a madarak „titkos” nyelvén csirripeltek a királyi udvarban, ahogy ez a szerelmeseknél szokás? Netalán visszatért a hímholló, hogy mulhatatlan hálája jeleként, sorsmadár karakterét bizonyítandó, előrevetítse a közelgő sorsukat?

Mennyi talány! Mindenesetre a *Két egyforma testvér*-típusú mesékből, kiváltképpen is a marosszentkirályi Puci József *A talált gyermek* című meséjéből³⁷ pontosan tudhatjuk, hogy a Másik, a talált, az „eredetire” tojásként hasonlító testvér nem más, mint egy őrző/sorsvédelmező lény, aki a hozzá való viszonyulásában tárja fel az „eredeti” karakterlényegét és realizálja eljövendőjét.

„A talált fiú pedig eltűnt, mert ő csak azért volt küldve, hogy a bátyjából király legyen.”

Ludokiusz küldetése részben kiteljesül Alexander kiválasztottságának és az apai hatalommal szembe fordulása igazságosságának/törvényszerűségének igazolásában. Részben „értelmét” nyeri azokban a vészhelyzetekben, melyekben Alexandernek a fizikai ereje, „férfias” helyállása nem volna elegendő. A közösség normarendjében az igazat, a valót ugyanis nem a nyers erő dönti el, hanem a jog és annak bölcs, értelemmel teli alkalmazása, mely persze nem létezhet bizonyos erő híján. Mindezek okán írja Lévinas a *Fiúság és testvériség* című fejezetben, hogy:

„[A]z apaság számbavehetetlen jövődként áll elő, a testvérek között. Én vagyok és kiválasztott vagyok, ám hol másutt lehetnék kiválasztott, ha nem más kiválasztottak, nem az egyenlők között? Az én mint én erkölcsileg tehát a más arca felé fordul – a testvériség maga az arccal való viszony, ahol egyidejűleg valósul meg kiválasztottságom és egyenlőségem, vagyis a Másnak fölöttem gyakorolt uralma. Az én kiválasztottsága – ipszeitása – mint előjog és alávetettség tárul fel (...)”³⁸

Azt, hogy Ordódy József nem akármilyen szövegalkító és tükörstruktúrát létrehozó tehetséggel rendelkező mesemondó,³⁹ mi sem bizonyítja jobban, minthogy az egymásért ki- és helyálló Alexander és Ludokiusz szerepcseréjébe belevesző fiatalasszony dilemmáját (ki is valójában az ő férje? – ami a szótlanság/szükszavúság és a korábbi beszédmód ellentmondásából fakad) megtoldja egy terjedelmes emlékbeszéddel. Miután Alexander kislánya vérevel felgyógyította a megmérgezett barátját⁴⁰, Ludokiusz hazatért szüleihez és náluk halt.

„Mikor fölkel, kért vizet és törölközőt. Az apja fogta a mosdótálat, és a z anyja a törölközőt” (143).

A családjától eltávolodott „idegenként” megjelenésével és a múltra irányuló sürgető faggatózásával egyszerűen vallomásra kényszeríti az öregeket, akik töredelmesen, a kései bánat szomorúságával meg is vallják egykori vétküket. Ez a lelki vezeklést és bűnbánatot nyilvánvalóvá tevő őszinte beszéd meghatja az „idegenség” álarcát öltő fiukat. A diskurzus hatására meglódul az emlékezete, s múltidézésével önmagát, jelenvaló létét igazolja az őt talán az idő múlása, talán az elfojtott emlékezés és erős felednivágyás okán fel nem ismerő szülei előtt.

„– Úgy van édesapám, én emlékszem rá. Maga az édesapám, és maga meg az édesanyám. Emlékszem, mikor régen egyszer ebéd közben rászállt ott arra az ablakra egy cserép muskátlira egy madárka, és elkezdett csevegni, és elnevettem magamot” (144).

S oly részletesen ismétli meg a mesemondó/mesehős/Ludokiusz a korábban történeteket (egészen pontosan az Alexander által elmondott példázatban történeteket, bámulatos tükörstruktúrát hozva létre az ismétléssel⁴¹) hogy cseppet sincs hiányérzetünk, amiért nem a szokványos módon: vagyis az *alter ego*, a tojásként hasonlító Másik eltűnésével ér véget a mese. Az, hogy Ludokiusz kilép a példázat szövegteréből, a lezárt múlt időből, és maga is a mesemenet részesévé válik, s illetéknéppen „jogot” formál a boldogságra, a mese szellemiségéből természetesnek és logikusnak véljük. Ugyanis a két fiú együttlétéből a történet időhatárt átlépő és univerzális jellegére következtethetünk. Vagy amiként Assmann szellemiségét követve mondhatjuk:

„A másikkal való érintkezés egyúttal érintkezés önmagunkkal. Önmagunkra, vagyis személyes identitásra csak kommunikációban és interakcióban tehetünk szert. A személyes identitás egyrészt önmagunk tudata, másrészt a többiek, a mások részéről velünk szemben támasztott elvárások és az ebből fakadó felelősség tudata.”⁴²

4.

A mese szlovák változata, *A lovag*⁴³ (noha a mesemondó jól láthatóan az ismerős indiai forrásból táplálkozik), bonyodalomszövéseben és szerkezeti felépítésében nem éri utol azt a „nagyívű”, mondhatni „művészi” mesemondást, mint amelyet Ordódynál találunk. Bajosan tudnánk eldönteni, hogy Ordódy vagy a szlovák mesemondó meséje-e az „archaikusabb” (ami egyszerre vethetné föl az „ősibb” és „értékesebb” kérdését is, ami tetszetős fejtegetésre kínálna alkalmat, ugyanakkor nem vezetne túlságosan messzire). Ellenben az összevetésből kiderül, hogy a két mesemondó máshová helyezi a hangsúlyt: Ordódy a mese példázatszerűségére és a prófétikus beszédre, a

szlovák mesemondó pedig a morális ítélezésre. Ezért is fordulhat elő, hogy az „igazi” férjet helyettesítés motívuma és a „szótlanság” titkát megfejtteni vágyó feleség karaktere is jelentős eltérést mutat az Ordódyétól. Ennek következtében a szlovák mese vége is természetesen más fordulatot vesz, másféle mesei törvénynek felel meg:

„De az asszony, a bestia, tudni akarta, miért tette a fiú az első éjszakán kettőjük közé a kardot, mert a férje cimboráját hiába faggatta, nem mondta meg. Amikor a fiú nem akarta elárulni, az asszony haragra gerjedt, és megmérgezte. De erős ember volt a fiú, nem halt meg (...) A felesége pedig összeállt egy lovaggal, így aztán a fiú fogta magát, és elment a pajtásához” (278–279).

Az eltérő mesemondói felfogást és mesei végetérést görcső alá véve, nem haszontalan korábbi változatokat előkeresnünk. A „*két egyforma testvér*” (AaTh 303) típusú mesék Berze Nagy János által gyűjtött változatai: *A két étyforma királfő*, a *Szent György vitéz*⁴⁴ segítenek egy „eredeti” változat rekonstrukciójában, bár korántsem mutatják azt a mesemondói alkotókedvet, mint a fent említett két változat mesemondói. Ellenben megőrizték egy-egy kulcsmotívum (pl. a férjreismerés) „archaikus” változatát.

„A két királfő állatjajivá haza mönt. Othun a királné kettőjük közül nem ösmerte még, ki ja a férgye, még az mög nem ösmertette magát. Akkor emontak mindönt, hogy hugyan vót.” (*A két étyforma királfő*, 79.)

Asztán hazamöntek. Örüt a kis mönyecske, mög csudákozott, hogy millen egyformák! Alig tutta kiválasztani az uraát. Szent György monta nekije, hogy ez a tije. Asztán emonták, hogy mi történt velik.” (*Szent György vitéz*, 81.)

A szlovák változat, a *Lovag* szerint a tengerbe dobott fiú szótlansága/szükszavúsága ellenére (noha maga is „tanult” ember, és sajátos módon e változatban ő az, aki érti a madarak nyelvét) mégsem tűnik olyan bölcsnek, körültekintőnek, mint Ludokiusz. E variánsban megismert fiú magába zárkózottságát ridegség és szigor, bántó egyenesség és kíméletlen fenyegetésre hajlandóság színezi. Elegendő két megnyilatkozását számba venni, hogy tanúi lehessünk e karakternek. Amikor kebelbeli barátja, Sándor, beismervén gyöngeségét, segítséget kér tőle a hadakozásban, ekként felel neki:

„Elmegyek, pajtás, felváltalak, és te fogsz aludni a mátkámmal. Csak aztán fel ne szarvazz!” (278.)

Miután a mesemenet végén a szeretője mellett kitartó bestiafeleségével kíméletlenül leszámol, s felkeresi rég nem látott szüleit, hogy tudtukra adja a madár énekének értelmét, és „elmondja” azt, hogy valóra váltotta

⁴¹ Erről a tükörstruktúrát teremtő mesemondói fogásról írtam a *Mese a mesében: a megkettőződés hermeneutikája* című tanulmányomban. *Fordulópont* 44. Mesék várai? 2009/2, 73–89.

⁴² Assmann: A kulturális emlékezet (ford. Hidas Zoltán). Budapest, Atlantisz, 2004, 134.

⁴³ A harmatban fogant hajadon, szlovák fantasztikus mesék (ford. Körvtélyessy Klára). Budapest, Európa, 1988. 277–281.

⁴⁴ Baranyai magyar néphagyományok I–III. (gyűjtötte Berze Nagy János). Pécs, Kultúra Könyvnyomdai Műintézet, Mayer A. Géza és társai, 1940, II. 75–86.

az énekben kódolt ígéretet, rendíthetetlen uralkodókra jellemző, ellenkezést nem tűrő keménységgel faggatja/figyelmezteti őket:

„Igazat beszéljete, mert egy fejfel kurtábbak lesztek, leüttem a fejetekeket!” (280.)

5.

Ordódy másik meséje, a *Két egyforma barát*⁴⁵ számos helyen hasonlóságot mutat *A fiú, aki érti a madarak nyelvét* mesével, kiváltképpen a történet második felében. Amikor a „talált gyermek”, Jankó szintén a hallgatással, szűkszavúsággal érdemli ki fele-társát, s a két „tejttestvér” közül az igazi/hites férjre rátalálás dilemmája is megismétlődik, noha más/újszerű feloldozást nyer.⁴⁶

Ordódy meséjének hőse, Jankó, mikor a legkisebb királylányt megszabadította a sárkánytól, némán fogadott esküt neki:

„Kifáradt Jankó. Pihenésre volt szüksége. A tengerparton leült és a királylány odament és az ölibe ült, megköszönte a hozzávaló jószágát, de még avval nem ölegetett meg, hanem annyit mondott:

– Te az enyim, én a tied. Ásó és a kapa válasszon el bennünköt!” (167.)

Az első két alkalommal, hogy megmentette a két nagyobb királylányt, nem szólt hozzájuk „semmit”. Nyilván nem őket érezte „neki elrendeltnek”, ezért minden szó csak álnokság, félrebeszélés, üres szócséplés lett volna részéről: emiatt tartózkodik/rejtje el magát.⁴⁷ Pontosabban egyetlen dolgot kérdezett mindkettőjüktől, amikor a sárkányhoz igyekeztekben utolérte őket:

„Adott-e már valami jelt a tengerből a sárkány?” (161);

„(...) csak azt kérdezem magától, hogy adott-e már valami jelt ez a csúnya féreg?” (168.)⁴⁸

Kerényi írja erről a hangot adásról, *jeladásról*: „Gyakran bika alakjában jelenhetett meg Dionysos az asszonyoknak (...) Ámde ez a megjelenési formája ugyanakkor elijesztésül is szolgál a beavatatlanok felé. (...) Akármilyen hangszertől származzék is a bika hangja, megköveteli a bikamaszkot s minden bizonnyal az ebben a maszkban megjelenő istenség érkezését hirdeti, hogy a beavatatlanok

ijedten kitérjenek előle.”⁴⁹ A mesénkben a bikát bátran helyettesíthetjük a sárkánnyal (másutt a sárkánykigyóval), egyfelől a lényegkarakterük is megegyezik, másfelől a sárkány elrablási és elijesztési szándéka is rimel a Dionysos-bikaéra. S a sárkánnyal való megküzdés – általában is – a hatalmas erejű állat felett aratott győzelem nem erőfitogtatás, hanem az érettség, az önállóságra és házasságra készület kinyilvánítása, s egyben a felnőtt férfiak közösségébe való beavatódás. Hogy ebben a *küzdésben* (az ókori rítusokhoz híven) van némi „csalás” is, arra megint csak Kerényi hívja föl a figyelmünket⁵⁰; mesénkben Jankó az állatait hívja segítségül („Szedjétek és vegyétek a fejekeket”), bizonyítván, ha a beavatandó/házasulandó nem is bír a nála erősebb vetélytárral, képes megválasztani segítőt, akik a győzelmet meghozzák számára.⁵¹

De térjünk vissza a harmadik mentési kísérlethez! Jankó a legkisebb királylányt hagyta az *ölebe ülni*: ami az előlegzett/ígért szeretetnek, másikért vállalt felelősségnek, gondoskodásnak és védelemnek szó nélküli kinyilvánítása. Miként az ölebe vevés szó nélküli elfogadása és megerősítése annak is, amit a lány fogadott meg, s ekkor kettejük közt a bizalmon és hűségen nyugvó eskü azonnal megkötött. Arról, hogy Jankó szűkszavú karakter,⁵² ellenben a felesége nagyon is beszédes teremtés, a hasonmás-„tejttestvér”, József elmondásából szerzünk tudomást:

„Nagyon jó szótehetsége van (...). Mindenfélét beszélt, de én csak ímmel-ámmal válaszoltam, mert mindég csak te voltál az eszemben. (...) Reggel fölkeltem, fölnyergeltem a lovamat, megvolt a reggeli is, de a feleségeddel még szót sem váltottam, úgyhogy haraggal váltunk el egymástól” (172–173.).

József (a testvérhelyettesítés során) az ágyban fekvőven igyekszik a szűkszavú Jankó szerepét magára öltetni. Részben, hogy az ő karakterlényegét megtestesítse, részben, hogy el ne árulja, ki nem beszélje magát/titkát, csak „ímmel-ámmal” válaszol, harapófogóval lehet kisedni belőle a szót, mintha kedvetlen volna, valamilyen bánat nyomná a szívét. Ám a „szótehetséggel” megáldott fiatalasszonyt (akiről joggal feltételezhetjük, hogy a házasetében ő „viszi a szót”, ő az, aki bizonyos dolgokat kimond, mint az eredeti hűségesküt is), felbőszíti József hallgatása. A maga részéről joggal véli úgy, férjének nincs és nem lehet *már* mit/titkot rejtgetnie előle. Mindemellett attól is fél, hogy valamilyen rejtélyes oknál fogva esetleg

⁴⁵ In: Dobos: i. m., 147–178. Egyébként a Berze Nagy János könyvében található, 1934-ben Bánfán gyűjtött *Jóska még János* meseváltozat azért érdemel különös figyelmet, mert a koronkai cigány mesemondó, Cifra János *Móré* meséjéhez, az pedig Ordódy *Két egyforma barát*-jához szolgálat egyfajta „szerelefűggyönt”.

⁴⁶ Érdemes emlékeztetünkbe idézni, amit Honti ír a mesetípusok és variánsok *rokonságról*: „De ami a ‚rokonságból’ a dolog lényege szerint következnék: a közös származás, az nem értődik annyira magától a meséink esetében, hogy fenntartás nélkül lehessen a ‚rokonság’ szót használni, ne csak mint metaforát, hanem mint lényegmegjelölést is.” In: Honti János: i. m., 61–62.

⁴⁷ Cifra János *Móré*-jában a következőképpen hárítja el a diskurzust: „Nem házasodni jüttem, édesanyámmal jüttem lóhátan, fent az ájerbe. Édesanyám kocsiával. Mikor láttam, hogy itt milyen dolog van, leszállattam, hogy valamit segítsek. Isten magával, kiasasszan!”

⁴⁸ A *Móré*-ban ekként hangzik: „Kisasszan, milyen jele van ennek a sárkánynak, mikor jün ki a vízbül? – A tenger vize leghamarább kezd buzagni. Aztán kezd kék langgal égni. Aztán kezd piras langgal égni. Ekkor dugja ki a hétéfejű sárkán a fejét, hogy engem nyeljen el.” In: Nagy Olga: Cifra János meséi. Budapest, Akadémiai, 1991, 51–81.

⁴⁹ Kerényi: i. m., 88–89.

⁵⁰ Uo. 97.

⁵¹ Berze Nagy *Jóska még János* meséjében a Vasrágó kutya az, aki mindenféle vasbílincset (kötéléket) képes elrágni, s félelmet kelt a vén boszorkányban. I. m., 82–86.

⁵² Berze Jóskája maga is kevés beszédű, ezért hangzik szájából hitelesen e mondat: „Okos ember szónak hisz, bolondnak ugysis jába szól a zembër.” I. m., 86.

eltávolodik tőle, elárulja hűségesküjét, ezért kinyilvánított/beszédes haragvása: lázadás és figyelemfelkeltés, intés és büntetés is. József nem veszi fel a neki dobott kesztyűt, nem ekként értelmezi (illetve sajátos szerepjátéka okán nem értelmezheti így). *Szó nélküli* távozása azért is sértő a helyettesítésről nem tudó feleség számára, mert férje/Jankó bármily szüksézsavú is, nincs/nem volt híján az érzelmei kimutatásának: legfőképp az őszinteségnek, a „szemtől szembe egyenességének”.

Amilyen emberpróbáló feladat a szótlanság megtartása a hasonmásférj számára, éppoly megoldhatatlannak tűnő dilemmát okoz értelmezése a feleségnek is. Az arc egyformaságát ugyan a hang *mássága*, a hangnem eltérő mivolta ellensúlyozhatná. Mivel azonban mindketten egyformán szótlank, és a feleség sem él olyan régóta együtt hitvestársával, a kiválasztásra felszólítás csupán tehetetlen „sírás”: a felmért/belátható veszteség okozta bánatát, a tehetetlenség tudatát idézi elő nála.

„Hát igen, most itt vagyunk, és ketten vagyunk. Hát most ismerd meg, hogy melyik a férjed kettőnk közül. Mert ha megismered, akkor itt maradunk mind a ketten, de ha nem, akkor megyünk mind a ketten. És többet nem látsz itt soha!” (175.)

A mézároslegénytől származó megoldási javaslat, a „látszólagos öngyilkosság”, visszajára fordítja a „tréfának” szánt helyzetet, az ügyes csellel végrehajtott színjáték láttán a férjnek kell megnyilvánulnia a holtan földre rogyott asszonya előtt, aki túljárt az eszén, s kénytelen bevallani: „Hát már látom – mondja Jankó –, hogy átlátsz rajtunk” (177.).

6.

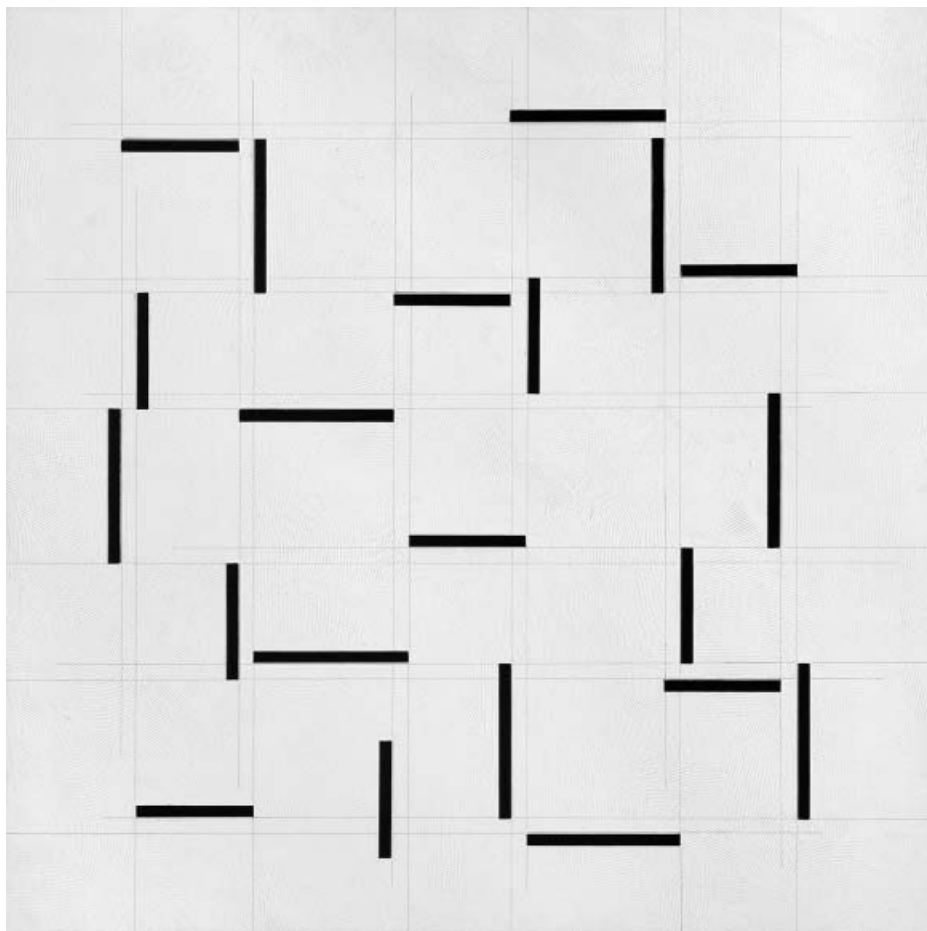
A magyarországi román mesevariáns, a *Nemtudomka*⁵³ (miként valamennyi *Nyeznám* címen elhíresült változata is) többszörös hallgatáspróbára kényszeríti a hőst. Legelőször amikor a gonosz mostoha utasítására az apja magára hagyja az erdőben, álomra hajtja a fejét s „álmában azt mondta az apjának: *Apám, ha megöregszel, én fogom gondodat viselni*’ (...).” Az erdőben – a mesemenet törvényszerűségének megfelelően – felbukkanó „öregember” értelmezi számára léthelyzetét és az álmát. Talán nem rugaszkodunk el túlságosan a mese szellemiségétől, ha az öregemberben, akit az „árvák apjának” titulál a mesemondó, az *ősapa* archetipusát tételezzük. Ő az, aki birtokában/tudatában van a fiúság–apaság létlehetőség valamennyi aspektusának, és e két létmódból fakadó konf-

liktusok feloldásának. Ő az, aki az élők közt járva is arról tesz tanúságot, hogy a sem széltében, sem mélységében behatárolhatatlan halál birodalmának a fenséges ura.

„– Mit keresel errefelé, gyerekem, ebben az időben? Mindjárt este lesz és te olyan erdőbe kerülsz, melyiknek se vége, se hossza.

A gyerek elkezdett sírni, és mondta, hogy keresi az apját, mert elmaradt tőle.

– Na, ne sírj, gyere velem, majd nálam alszol, reggel megmutatom neked az erdőből kivezető utat” (34.).

Az „éj birodalma”, kiváltképpen is, hogy az öreg hatalmában van az áldásosztásnak (minden valószínűség szerint az elátkozásnak is), mitikus tér. Eliade mondja: „A mitikus földrajzban a szent tér a leginkább *valóságos tér*, hiszen – amiként nemrégiben kimutatták – az archaikus világ számára a mítosz valóságot jelentett, mert az egyetlen igaz valóságról: *a szentségről* szólt.”⁵⁴ Az éj birodalmában elalvó fiú reggeli álomelbeszélését követően, az árvák apja a hős számára érthetetlen álombéli kijelentését értelmezi, és egyben következetességre is inti: akkor válik valóra az álmod, ha „rám hallgatsz”. A tudásátadás, ha csak ennyi elemet tartalmazna, nem irányulna másra, mint a bizalomkeltésre, ami a „szembenézés egyenességéből” (Lévinas) következik. Ám a gyereknek az öreg „útmutatására”, jelen esetben a szóbeli felvilágosítására és eljövendőléte: sorsa felé vezető iránykijelölésre van

⁵³ Világ Szépe és Világ Gyönyörűje. Magyarországi román népmesék (ford. Ignác Rózsa). Budapest, Európa, 1982, 31–54.

⁵⁴ Eliade: i. m., 50.

szüksége. Ezt a „jóságos” öregtől meg is kapja, amikor megtanítja őt a földi világban védekezésre is:

„– Gyermekem, minden úgy fog történni, ahogyan megálmodtad. De csak akkor, ha rám hallgatsz. (...) De ameddig a célotat el nem érted, bárki is kérdezen, te csak azt feleld: „nem tudom, nem tudom”” (34).

A „nem tudom” kifejezéssel való diskurzuselutasítás későbbi betartása egy előre vetített/eljövendő sors tudatos felvállalása annak a reményében, hogy az árvák apjára hallgatás valóban eljövendő létének záloga. Ez bizalom kér-

A bántalmazását felpanaszoló fiúnak adott apai válasz, egyfelől a megváltozott helyzet: a boldogságát helyreállítani nem tudó, a gondoskodást csak részben pótló második házasság elfogadását tanácsolja. Másfelől az igazi, vagyis gondoskodó anyával szembeni *mostohaság* archetípusára világít rá. A fiú saját tapasztalat híján alig-alig értheti a tanács lényegét; ezért nem feltűnő, hogy sem e beszéden, sem a saját „elveszettségén”, eltávolítottságán nem töpreng az erdőben magára hagyatva.

„Kellemes idő volt, nem volt hideg. A gyerek faleveleket gyűjtött, ágyat készített, és lefeküdt egy nagy bokor alá. Éjjel azt álmodta, hogy két angyal vigyázott rá, egyik jobbról, a másik balról. És mondták neki az angyalok: „Gyere utánunk, fiú.” Reggel, amikor felébredt, nézelődött mindenfelé, de nem látott sehol senkit. Elindult vak-tában. Nem tudta, hogy merre kell mennie. Járkált összevissza az erdőben, ameddig meg nem szomjazott. Ennivalója még volt, de ivóvize, az nem” (33).

Ellenben az álombeli angyalok hívását követve azt gondolja:

„Na, megint esteledni kezdett. Azt gondolta: „Apám eltévedt, és nem talál vissza hozzám”” (33).

Nem feltétlenül a naivitást, a jámborságot, sokkal inkább a ragaszkodást, a kötődést, a féltést, a nyugtalanságot kell látnunk a fiú aggodalmában. Ugyanis emlékezetébe vésődik apja kijelentése és tette, mely a keresztényi és családi elkötelezettségről ad hírt.

„– Gyerekem, az Isten velünk van – és megcsókolta” (33.).

A mesebeszéd szimbolikus és mitikus átítatottságára ékes bizonyíték a fiú „eltévelyedésről” szóló gondolata. A visszatalálás vágya és az árvaság tudata a távolban lévő látására sóvárgást erősíti föl benne. A sötétben bókklászás közben éledt sóvárgás a szembetalálkozás elodázhatatlanságát és félelmét verbalizálja.

„De beesteledett és elkezdett sírni és kiabálni: „Apám, apám, hol vagy?” De az apja csak nem jött” (33.).

A hallgatóság számára nem jelent különösebb gondot felismerni – a tékozló fiú példázatát is felelevenítve – az

dése, melynek háttérben szintén egyfajta elkötelezettség, mindkét részről megnyilvánuló kötelességvállalás sejthető.

Számunkra nem is az „ötvenéves” korában elhunyt feleség (a mesemondó hangsúlyozni kívánta a kort, hogy a férj fiatal menyecske iránti vágyakozását igazolja) után maradt úr: a férjről meg a tizenéves fiáról gondoskodás és a gonosz mostohával érkező kamaszlány okozta sokizületi gyulladáshoz vezető lélektani háttérre az érdekes. Az apa és a fiú közötti diskurzus (mely megelőzi a tiltást) és annak következménye jobban rávilágít a mesemondó intenciójára.

„– Apám, anyám megvert, és nem is adott ebédet sem.

– Hát, ilyenek a mostohák – mondja az öreg. – Telik az idő, felnősz te is, azután másként lesz. Velem jársz dolgozni” (32).

önös érdekből újraraházasodó apa eltávolításában: az elhárítást, a kitaszítást és a közösség normarendjével szembe fordulást (melyet magáról gondoskodni még nem tudó fiúcska magára hagyásával valósít meg). Éppily könnyen értelmezhető a hallgatóság számára a fiú természetes viselkedése: az apa utáni sóvárgása. A mesemenet további folytatásában nem a gonosz mostohára figyel, mivel tapasztalatból tudja: a fiú kivetette a szívéből őt, hanem az apa–fiú viszony át- és megváltozására kíváncsi.

Egyébiránt a hallgatóság megnyugvással veszi tudomásul, hogy a vég, újból csak egy segítőnek: a rézparipának a szavára *hallgatás* (a Másik által elhangzott beszédre való csöndes odafigyelés) révén következik be:

„– Na, holnap reggel mehetsz az apád után, hogy ő is ott legyen a lakodalomban. De a mostohádat hagyj, hogy éljen boldogan ott, ahol van” (52).

Ám ez a vég mellőzné a mitikus/biblikus összecsengést, magát a *végzetet*, s nem volna tudatosan szerkesztett mesemenet. Purdi rendkívüli tehetséggel megáldott mesemondó voltára utal, hogy következetesen végigviszi részben a tékozló fiú történetének sajátos/kifordított variánsát, és a mindkét világban: alvilági/égi birodalomban honos ősapa jelenvalóságát és átváltozásait a mesemenet során.

„Amikor meglátták őt, az apja és a mostoha térdre borultak, azt gondolták, hogy angyal érkezett az égből.

– Apám, nem ismered meg? – mondta Nemtudomka.

– Nem, gyermekem – mondta az apja.

– Nem emlékszel, hogy én elmentem veled az erdőbe, fáért, ott te elvesztettél, és csak az Isten őrizett meg engem?

Akkor Nemtudomka levette a ruháit, a kalapját is levette, akkor végre az apa felismerte, sírva fakadt, és azt mondta:

– Nagyon vétettem ellened, gyermekem! – és megcsókolta” (53.).

A fiú a vezeklést/bűnbánatot látva megbocsát a „tékozló” apának. Ennek nincs is más oka, mint amire Tengelyi mutat rá: „A megbocsátás csodáját a szétválasztottságból „újra magára találó élet érzése”, vagyis a szeretet viszi végbe.”⁵⁵

Nézzük meg egy másik aspektusból is a hallgatás értelmét! Másodszor akkor fogad hallgatást a mesehős, amikor a királyi udvarban álruhába bújva szolgálatot teljesít, s a kertészkedés közben az idegen hadsereget egymagában győzi le. Hallgat, kimondott szót megelőző csöndet választja, hogy adott pillanatban szembenézhesen az őt

felismerő/választó kisebbik királylánnyal, s megfeleljen (a szó kettős értelmében: szóban és egzisztenciakarakterében) az elvárásainak. Álruhája és hallgatása egyféle maszk, amelyről azt mondja Kerényi: „A maszk *elrejt*, a maszk *elijeszt*, de mindenekelőtt kapcsolatot *teremt* a maszkot viselő ember és ama lény között, amelyet a maszk megjelenít.”⁵⁶ Nemtudomka esetében mindhárom funkcióját betölti a maszk. A harmadik funkció kiváltképpen megmutatja hősünk egzisztenciakarakterét, amilyen szorgalommal és alázattal gyomlál és ültet virágokat a kertben, éppoly kitarással és alázattal szerzi meg a leendője megbecsülését, szeretetét és igyekszik biztosítani őt arról, hogy inkább *kertész*, mint király. Tettével a Másik tudomására hozza, hogy a gondoskodásába vett tárgyak/lények megtartására, ápolására törekszik, nem pedig a hatalom megszerzésére.

„A lány egy kicsit el volt keseredve. Becsukták a libaól ajtaját.

– Na, kedves feleségem, most már én is tudok beszélni, de ne mondd meg senkinek, se apádnak, se anyádnak, mert ha megmondod, engem többé nem látsz.

Mondta ekkor a lány:

– Jól van, férjemuram, attól félttem, hogy még velem sem fogsz beszélni. Láttam én, hogy mindent megértettél, mindenhez értesz, majd csak megleszünk valahogy” (45.).

A szeretet és egymásra utaltság kölcsönös felvállalása megeresztli Nemtudomka nyelvét, másképp szólva: „A hallgatás megszüntetése hozza létre a személyt, akinek álarcában a beszéd előlép” – ahogy Wulf írja.⁵⁷ Nemtudomka csak akkor válik újra önmagává, amikor a legkisebbik királylány előtt (aki érte vállalja a megaláztatást: az ólba zárást), megszólal, a nyelvben feltárja magamagát, hogy szeretetéről és kitarásáról biztosítsa. Illetve, amikor a király elé áll „beszédese” bizonyítékaival, melyek rendkívüliségét és megbízhatóságát tanúsítják.

„Énnek lenni (...) annyit jelent, hogy nem bújhatok ki a felelősség alól, mintha a teremtés egész súlyával az én vállaimra nehezedne.”⁵⁸

A hosszas rejtekezésből kilép, elszakítja a rá tekintő szem elé vont fátylat, tettetett „bolondságát”, mely jelentéktelenségét hivatott palástolni, rendkívüli cselekedetei révén számolja föl választottja és annak szülei előtt: mondhatni senki mással össze nem téveszthető énné válik.

⁵⁵ Tengelyi: i. m., 47.

⁵⁶ Kerényi: i. m., 85.

⁵⁷ Wulf: i. m., 142.

⁵⁸ Lévinas: Nyelv és közelség, 67.